

В.О. МАТРОСОВА

П.О. ДОУРТМЕС

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

КУРС ЛЕКЦІЙ

ХАРКІВ

НТУ «ХП»

2016

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

В.О. МАТРОСОВА, кандидат економічних
наук, доцент кафедри організації виробництва та
управління персоналом НТУ «ХП»

П.О. ДОУРТМЕС, провідний фахівець з
телемаркетингу ПАТ КБ «Приватбанк»

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

КУРС ЛЕКЦІЙ

**ХАРКІВ
НТУ «ХП»**

2016

УДК 336.741.28:336.77(07)
ББК 65.011.3:65.262.2(я7)
М 34

Рецензенти: д-р екон. наук, професор Харківського національного економічного університету О.М. Ястремська;
канд. екон. наук, професор Національного технічного університету «ХПІ» С.І. Віхляєва.

М 34 Матросова В.О., Доуртмес П.О. Гроші та кредит: курс лекцій /
В.О. Матросова, П.О. Доуртмес. – Х.: НТУ «ХПІ», 2016. - 111 с. Укр. мова.

ISBN

Конспект лекцій дає сукупність необхідних знань як цілісної учбової дисципліни вищої професійної освіти «Гроші та кредит». У конспекті розглянуті сутність, функції грошей, їх місце та роль у системі розподільчих відносин. Основну увагу приділено визначенню сутності грошової системи та структури грошового обігу країни; визначенню причин та наслідків інфляції; вивченню видів, форм, функцій та ролі кредиту; вивченню побудови кредитної та банківської системи країни; визначенню ролі міжнародних валютно-фінансових відносин. Даний курс лекцій комплексно відображає зміст дисципліни «Гроші та кредит» та основні методики оцінки основних макроекономічних показників грошово-кредитної системи, аналізу стану грошово-кредитної системи та фінансового стану суб'єктів кредитного ринку.

Для держави, яка претендує зайняти належне місце в глобальному просторі, особливо актуальною стає підготовка фахівців, здатних аналізувати такі економічні явища, як фінанси, гроші, грошовий ринок та кредит, осмислювати зміни в їхньому функціонуванні та виробляти адекватні підходи в сучасній економічній політиці, а розвиток ринкових відносин зумовлює підвищення ролі фінансів, грошей та кредиту в різних галузях економіки України.

Даний конспект лекцій буде корисним для студентів вищих учбових заходів, які навчаються у рамках учбової програми кваліфікаційного рівня бакалавра економічних та фінансових спеціальностей, викладачам вузів, спеціалістам, чия професійна діяльність пов'язана із фінансово-економічними питаннями, а також широкому колу читачів, які цікавляться питаннями організації грошово-кредитного обігу.

УДК 336.741.28:336.77(07)
ББК 65.011.3:65.262.2(я7)

ISBN

©Матросова В.О., Доуртмес П.О.: текст, 2016

ПЕРЕДМОВА

Нові реалії ринкової економіки висунула на передній край економічної науки та практики дослідження і вивчення сутності та механізмів функціонування категорій «гроші» та «кредит». На їх використанні ґрунтується більшість інструментів ринкового господарювання: ціноутворення, розрахунково-платіжні відносини, банківська діяльність, системи економічного стимулювання, комерційний розрахунок, інвестиційна діяльність, оподаткування, фінансовий ринок, страхування тощо. З урахуванням закономірностей функціонування грошей і грошового ринку, банків, банківської системи формується економічна політика держави взагалі і грошово-кредитна політика центрального банку зокрема, здійснюється державне регулювання всіх сфер економічного життя суспільства.

У зв'язку з цим вивчення дисципліни «Гроші та кредит» є необхідною умовою підготовки економістів вищої кваліфікації. Особливо важливу роль ця дисципліна відіграє в підготовці фахівців з банківської справи, фінансів, страхування, бухгалтерського обліку та аудиту, на яких у першу чергу і розрахований цей підручник. Він забезпечує науково-теоретичну і методологічну основу для формування системи знань з конкретно-прикладних дисциплін за кожною з названих спеціальностей.

Навчальна дисципліна «Гроші та кредит» належить до дисциплін циклу природничо-наукової та загальноекономічної підготовки студентів за галуззю знань «Економіка та підприємництво». Предметом навчальної дисципліни є система грошово-кредитних відносин у суспільстві та закономірності його розвитку.

Основні задачі дисципліни зводяться до формування у студентів знань, навичок щодо сутності й ролі системи грошово-кредитних відносин в умовах переходу до економіки ринкового типу й висвітлення організації, шляхів розвитку грошових, кредитних та валютних систем й державного регулювання грошово-кредитної політики.

Метою практичних занять є перевірка засвоєння знань, отриманих шляхом опрацювання теоретичних питань із дисципліни «Гроші та кредит». Для якісного опанування курсу „Гроші та кредит” студентам слід ознайомитись з матеріалом теми, що вивчається, і обов’язково відповісти на наведені контрольні питання.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета дисципліни: надання знання із історії грошей, системи грошового обігу та кредитування.

Завдання дисципліни:

1. Вивчити сутність, походження та функції грошей.
2. Визначити сутність грошової системи та структури грошового обігу країни.
3. Визначити причини та наслідки інфляції.
4. Вивчити види, форми, функції та роль кредиту.
5. Вивчити побудову кредитної та банківської системи країни.
6. Визначити роль міжнародних валютно-фінансових відносин.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати:

1. Сутність і функції грошей, грошового обігу, грошової маси, грошового ринку та грошової системи.
2. Сутність інфляції та види грошових реформ.
3. Сучасні теорії грошей.
4. Види, функції та роль кредиту.
5. Роль фінансових посередників на грошовому ринку. Центральний та комерційні банки.
6. Значення міжнародних валютно-кредитних установ в економічних відносинах між державами.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен вміти:

1. Розраховувати необхідну масу грошей, швидкість їх обороту.
2. Проводити розрахунки темпів інфляції, індексу купівельної спроможності.
3. Розраховувати початкову та нарощувану суму при використанні простих та складних відсотків при кредитуванні.
4. Здійснювати операції дисконтування.

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Грошова система

Тема 1. Сутність і функції грошей.

Тема 2. Грошовий обіг і грошова маса.

Тема 3. Грошовий ринок.

Тема 4. Грошові системи.

Тема 5. Інфляція та грошові реформи.

Тема 6. Валютний ринок і валютні системи.

Тема 7. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм.

Змістовий модуль 2. Кредитна система.

Тема 8. Кредит у ринковій економіці.

Тема 9. Фінансові посередники грошового ринку.

Тема 10. Центральні банки.

Тема 11. Комерційні банки.

Тема 12. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	денна форма						Заочна форма/м						
	усього	у тому числі					усього	у тому числі					
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Модуль 1													
Змістовий модуль 1. Грошова система													
Тема 1. Сутність і функції грошей.	12	4	4			7,5							
Тема 2. Грошовий обіг і грошова маса.	12	4	4			7,5							
Тема 3. Грошовий ринок.	12	2	2			7							
Тема 4. Грошові системи.	12	2	2			7							

Тема 5. Інфляція та грошові реформи.	12	2	2			7						
Тема 6. Валютний ринок та валютні системи.	12	2	2			7						
Тема 7. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм.	12	2	2			7						
Разом за змістовним модулем 2.	84	18	18			50						
Тема 8. Кредит у ринковій економіці.	12	4	4			6						
Тема 9. Фінансові посередники грошового ринку.	12	4	4			6						
Тема 10. Центральні банки.	12	2	2			6						
Тема 11. Комерційні банки.	12	2	2			6						
Тема 12. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною.	12	2	2			6						
Разом за змістовим модулем 2	60	14	14			30						
Усього годин	144	32	32			80						

ЗМІСТ

Передмова

Опис навчальної дисципліни

Частина 1. Гроші і грошові системи

Розділ 1. Сутність та функції грошей

1.1. Походження грошей. Роль держави у творенні грошей

1.2. Сутність грошей. Гроші як гроші і гроші як капітал

1.3. Форми грошей та їх еволюція

1.4. Вартість грошей

1.5. Функції грошей

1.6. Якісні властивості грошей

Розділ 2. Грошовий оборот і грошова маса, що його обслуговує

2.1. Сутність та економічна основа грошового обороту

2.2. Модель грошового обороту. Грошові потоки та їх балансування

2.3. Структура грошового обороту за економічним змістом та формою платіжних засобів

2.4. Маса грошей в обороті. Грошові агрегати та грошова база

2.5. Швидкість обігу грошей

2.6. Закон грошового обігу

2.7. Механізм зміни маси грошей в обороті. Грошово-кредитний мультиплікатор

Розділ 3. Грошовий ринок

3.1. Сутність та особливості функціонування грошового ринку

3.2. Структура грошового ринку

3.3. Попит на гроші

3.4. Пропозиція грошей

*Розділ 4. **Грошові системи***

- 4.1. Сутність, призначення та структура грошової системи
- 4.2. Державне регулювання грошового обороту і місце в ньому фіскально-бюджетної та грошово-кредитної політики
- 4.3. Грошово-кредитна політика, її цілі та інструменти

*Розділ 5. **Інфляція та грошові реформи***

- 5.1. Сутність, види та закономірності розвитку інфляції
- 5.2. Сутність та види грошових реформ

*Розділ 6. **Валютний ринок та валютні системи***

- 6.1. Сутність валюти та валютних відносин. Конвертованість валюти
- 6.2. Валютний ринок. Види операцій на валютному ринку
- 6.3. Валютний курс
- 6.4. Валютні системи та валютна політика. Особливості формування валютної системи України
- 6.5. Платіжний баланс та золотовалютні резерви в механізмі валютного регулювання
- 6.6. Світова та міжнародна валютні системи

*Частина 2. **Кредит і банки***

*Розділ 7. **Необхідність та сутність кредиту***

- 7.1. Сутність та структура кредиту
- 7.2. Стадії та закономірності руху кредиту. Принципи кредитування

*Розділ 8. **Фінансові посередники грошового ринку***

- 8.1. Сутність, призначення та види фінансового посередництва
- 8.2. Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Функції банків
- 8.3. Небанківські фінансово-кредитні установи

Розділ 9. Центральні банки

9.1. Призначення, статус та основи організації центрального банку

9.2. Основні напрями діяльності центрального банку

Розділ 10. Комерційні банки

10.1. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків

10.2. Основи організації та специфіка діяльності окремих видів комерційних банків

10.3. Операції банків

10.4. Особливості становлення і розвитку комерційних банків в Україні

Розділ 11. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною

11.1. Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні

11.2. Світовий банк

11.3. Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції

11.4. Європейський банк реконструкції та розвитку

11.5. Банк міжнародних розрахунків

Література

Короткий термінологічний словник

ЧАСТИНА 1. ГРОШІ І ГРОШОВІ СИСТЕМИ

РОЗДІЛ 1 СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

1.1 ПОХОДЖЕННЯ ГРОШЕЙ. РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ТВОРЕННІ ГРОШЕЙ

Гроші — одне з найдавніших явищ у житті суспільства — відіграють важливу роль у його економічному і соціальному розвитку. Вони завжди привертали до себе пильну увагу науковців. Уже в працях Платона й Аристотеля є цікаві висловлювання про гроші. Часто згадується про них і в літописах періоду Київської Русі. Проте систематичні дослідження грошей і формування їх наукових теорій почалися з розвитком капіталізму. Вивчення грошей значною мірою визначило формування економічної теорії як науки.

Гроші в їх найпростіших проявах виникли на ранніх ступенях розвитку суспільства, коли ні фактор взаємної домовленості, ні державна влада просто не могли відігравати істотної ролі у формуванні економічних відносин, тим більше конституювати таку складну їх форму, як гроші.

Засновники класичної політичної економії дійшли висновку, що виникнення грошей зумовлене труднощами безпосереднього обміну продуктами праці¹.

Виникнення та розвиток грошей — тривалий еволюційний процес, зумовлений стихійним розвитком товарного виробництва та обміну. Таке трактування походження грошей дістало назву *еволюційної концепції*. Воно є більш науково достовірним і створює сприятливу базу для вивчення сутності грошей. З нього випливає ряд важливих висновків:

¹ Потреба в обміні виникла в епоху розкладу первіснообщинного ладу. До того люди жили замкнутими общинами, в межах яких спільно працювали і безпосередньо задовольняли потреби своїх членів. У середині такої общини не було обміну і не було потреби в грошах. Коли община стала виробляти продуктів більше, ніж їх потрібно було для прожитку, виникла потреба в обміні, що відкрило шлях до появи грошей. Разом з тим це започаткувало процес руйнування самої общини.

- *по-перше*, гроші за походженням — це товар, але не просто товар, а носій певних суспільних відносин, формування яких зумовило виділення з широкого ряду звичайних товарів одного — грошового;

- *по-друге*, як результат тривалого еволюційного розвитку товарного виробництва і ринку гроші самі не можуть бути застиглим, раз і назавжди даним явищем, а повинні постійно розвиватися як по суті, так і за формами існування;

- *по-третє*, гроші не можуть бути скасовані чи змінені угодою людей або рішенням держави доти, доки існують адекватні грошам суспільні відносини, так само як і не можуть бути «введені» там, де таких відносин не існує.

1.2 СУТНІСТЬ ГРОШЕЙ.

ГРОШІ ЯК ГРОШІ І ГРОШІ ЯК КАПІТАЛ

Сутність грошей. Надзвичайно складна сутність грошей не дала змоги світовій економічній думці дати однозначне і достатньо повне їх визначення на понятійному рівні. Сучасна західна грошова теорія обмежилась визначенням сутності грошей як *всього того, що використовується як гроші*.

За своїм місцем у товарному виробництві й обміні гроші — це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом.

Вони мають не конкретну, а загальну споживну вартість, тобто здатні задовольнити будь-яку потребу людей, попередньо обмінявшись відповідними благами. Тому ринок сприймає гроші як абстрактну цінність, бажану саму по собі для будь-якого його суб'єкта, незалежно від його конкретних поточних потреб. Отже, гроші стають абсолютним товаром, який протистоїть на ринку всім іншим товарам, стає мірилом вартості останніх і безпосереднім втіленням багатства взагалі.

Гроші як гроші і гроші як капітал.

При застосуванні у сфері інвестування гроші стають носієм капіталу, у зв'язку з чим виникає необхідність розрізняти *гроші як гроші* і *гроші як капітал*.

Гроші як гроші використовуються переважно для реалізації наявної споживної вартості, тобто їх цільове призначення обмежується посередництвом в обміні.

Гроші як капітал використовуються для забезпечення зростання наявної вартості. Для цього виготовлену вартість потрібно реалізувати, нагромадити та використати так, щоб її не тільки зберегти, а й збільшити.

1.3 ФОРМИ ГРОШЕЙ ТА ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ

Гроші пройшли тривалий і складний шлях розвитку з точки зору не тільки ускладнення їх економічної суті та підвищення суспільної ролі, а й урізноманітнення їх форм.

Еволюція форм грошей відбувалася в напрямі від повноцінних грошей до неповноцінних, якими є сучасні гроші. *Повноцінними* були гроші, що мали внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару, який виконував функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого гроші були виготовлені, наприклад золоті чи срібні монети. *Неповноцінними* є гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу. При цьому вона може істотно відхилятися від вартості того матеріалу, з якого вони виготовлені (банкноти, білонна монета, депозитні та електронні гроші). У сучасний період усі країни світу користуються виключно неповноцінними грошима.

Початковою висхідною формою повноцінних грошей були *товарні гроші*. Спочатку це були предмети першої необхідності — худоба, сіль, зерно, риба, хліб тощо як найбільш ходові товари.

На зміну предметам першої необхідності в ролі грошей поступово прийшли предмети розкоші ринок поставив перед грошовим товаром нові вимоги — бути однорідним, економічно подільним, здатним тривалий час

зберігати свою вартість. Задовольняти такі вимоги попередні гроші не могли у зв'язку з їх фізичними властивостями. На їх місце ринок стихійно висунув метал. Почалася тривала ера панування *металевих грошей*.

Спочатку використовувалися звичайні метали — залізо, мідь, бронза та ін. Згодом цю роль почало виконувати срібло як благородний метал з високою питомою і сталою вартістю та здатністю до зберігання.

Почалася тривала боротьба між сріблом і золотом за «грошовий трон» у товарному світі. Цей етап у розвитку грошей характеризувався паралельним функціонуванням золота і срібла в ролі грошей і називався *золото-срібним біметалізмом*. Закінчився він наприкінці XIX ст. перемогою золота, установленням *золотого монометалізму*².

Держави стали виготовляти за встановленою формою зливки металу, вагу і пробу яких засвідчували своїм штемпелем. Такі зливки дістали назву *монети*³.

Білонна монета. Новий етап у розвитку монети як форми грошей пов'язаний з виникненням *білонної монети*, тобто розмінної, з дрібною вартістю.

Через незначне поширення золота у природі видобуток його не міг встигати за зростанням місткості ринку і потреб його в грошовій масі. Вартість золота найменше піддається будь-яким змінам, оскільки на неї впливають не тільки фактори, що визначають поточне виробництво, а й вартість віками нагромаджених золотих запасів. Сама матеріальна форма золота, фізичні властивості якого зробили його найбільш придатним виконувати роль грошей у попередні віки, в умовах XX ст. виявилася нездоланною перепоною для виконання ним цієї ролі. Відбувся процес *демонетизації золота*

² Археологічні дослідження показали, що в Стародавній Месопотамії срібло у формі шматків, злиwkів, кілець використовувалося як гроші ще наприкінці третього тисячоліття до н. е. Золото в ролі грошей використовували ще в XIV ст. до н. е. в Єгипті, Індії, Китаї, у VIII—VII ст. до н. е. — у Греції.

³ Назва «монета» походить від першого монетного двору, що був відкритий у Римі при храмі Юнони-Монети в III ст. до н. е.

Еволюційні процеси в економіці, які спричинили демонетизацію золота, підготували підґрунтя для запровадження нематеріальних носіїв грошової суті — так званих *кредитних грошей*.

Неповноцінні гроші — це гроші, які не мають власної субстанціональної вартості. Перехід до неповноцінних грошей відбувався поступово.

Виникнення паперових грошей зумовлене тими самими об'єктивними причинами, які привели в кінцевому підсумку до демонетизації золота.

паперові гроші — це не «витвір» держави, а об'єктивний продукт розвитку економічних відносин у суспільстві.

Банківські гроші — це теж неповноцінні знаки вартості, які емітуються банками на основі кредитування реальної економіки¹,

З розвитком банківського кредиту і банківської справи взагалі банки стали випускати замість комерційних векселів свої зобов'язання — *банкноти*, які поступово перетворилися в універсальний платіжний і купівельний засіб і стали самостійним видом кредитних грошей — *банківськими грошима*. Згодом, коли банки стали широко залучати *банкноти від клієнтів на вклади*, виникла друга форма банківських грошей — *депозитні гроші*.

Банкнота в самому загальному трактуванні є простим векселем емісійного банку. Особливо чітко виявлялася спорідненість її з векселем на першому етапі розвитку, коли вона мала форму так званої *класичної банкноти*.

Депозитні гроші — це різновид банківських грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не мають речового виразу і використовуються для платежів у безготівковій формі. Рух їх здійснюється по рахунках у банках і не виходить за межі банківської системи. А приводяться вони в рух за допомогою технічних інструментів — чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

¹ Завдяки цьому такі гроші називають ще кредитними. Тому поняття кредитних грошей має широке (як неповноцінні гроші взагалі) та вузьке (як лише банківські гроші) тлумачення.

Електронні гроші — це різновид депозитних грошей, які існують у пам'яті комп'ютерів і здійснюють свій рух автоматично з допомогою комп'ютерних систем за безпосередніми розпорядженнями власників поточних рахунків. Ця форма органічно поєднує у собі всі переваги депозитної та готівкової форм грошей

Носієм електронних грошей є *пластикова картка* — іменний грошовий документ

Квazігроші, або майже гроші, — це специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм.

1.4 ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ

Сучасна світова економічна думка розрізняє два аспекти в питанні про вартість грошей: вартість грошей як грошей і вартість грошей як капіталу.

Гроші як капітал набувають своєї вартості на грошовому ринку під впливом попиту і пропозиції, і виступає вона у формі процента.

Вартість грошей як грошей формується безпосередньо у сфері їх обігу, де гроші обмінюються на реальні блага, а вартість їх набуває форми купівельної спроможності.

Забезпечення довіри до неповноцінних грошей обумовлює специфічну форму їх вартості — *купівельну спроможність*. Якщо всі суб'єкти ринків, зокрема продавці товарів, довіряють таким грошам, то власники їх зможуть за певну грошову суму придбати певну масу товарів, послуг, цінних паперів, валюти тощо.

зміну вартості грошей за певний період можна визначити за формулою:

$$I_{в.г} = \frac{1}{I_{ц}}, \quad (1.1)$$

де $I_{в.г}$ — зміна вартості грошей;

$I_{ц}$ — індекс середнього рівня цін за певний період.

1.5 ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

Функція грошей — це певна дія чи «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення.

Міра вартості — це функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

Засіб обігу — це функція, в якій гроші є посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

Засіб платежу — це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

Засіб нагромадження — це функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення.

Світові гроші — це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

1.6 ЯКІСНІ ВЛАСТИВОСТІ ГРОШЕЙ

1. Базовою властивістю грошей, наявність якої робить певний предмет здатним виконувати функції грошей, є *стабільність вартості*.

2. Важливою властивістю грошей є їх *економічність*.

3. Важливим способом забезпечення економічності готівки є *довгостроковість її використання*.

4. *Однорідність* грошей є властивістю, яка вимагається від усіх форм грошей.

5. Гроші повинні мати і таку властивість, як *подільність*.

6. Ще однією властивістю грошей є їх *портативність*.

У проблемі ролі грошей у розвитку економіки можна розрізнити якісний і кількісний аспекти.

В *якісному аспекті* роль грошей виявляється у тому, що сама їх наявність, саме грошове середовище, в якому діють економічні агенти, позитивно впливає на розвиток суспільного виробництва.

По-перше, знімаються фізичні межі виробництва, що визначаються особистими потребами самих виробників. Виробляти можна стільки, скільки вдасться реалізувати, а надлишок вартості можна зберігати в грошовій формі чи перетворити в позичковий капітал.

По-друге, реалізація вироблених продуктів за гроші, замість бартеру, значно спрощує, прискорює і здешевлює доведення їх до споживачів. Суспільство одержує значну економію на реалізаційних витратах, скорочуються потреби в обіговому капіталі, краще задовольняються потреби споживачів.

По-третє, завдяки грошам ринок набуває загального характеру, його механізм стає могутнім важелем економічного прогресу, передусім завдяки конкуренції, стимулюванню ефективного виробництва та економічного споживання — виробничого, державного, особистого.

Кількісний аспект ролі грошей полягає в тому, що через зміну кількості грошей в обороті можна активно впливати на економічні процеси, зокрема на результати діяльності економічних агентів як виробників і як споживачів. Цю можливість широко використовують усі держави з ринковою економікою для регулювання економічного життя в країні. Збільшуючи чи зменшуючи масу грошей в обороті, центральні банки, які діють від імені своїх держав, забезпечують зміну таких економічних інструментів, як платоспроможний попит, ціни, процент, валютний курс, курс цінних паперів тощо.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які існують концепції походження грошей та яка з них більш адекватна ринковій практиці використання грошей в економіці?
2. Який спосіб обміну продуктами вигідніший і зручніший для учасників ринку — у формі бартеру чи з допомогою грошей? Чому?
3. Визначте, яке з наведених нижче визначень сутності грошей є найбільш повним і правильним (і чому):
 - це законні платіжні засоби, створені державою;
 - це все те, що використовується як гроші;
 - це все те, що може слугувати загальним еквівалентом;
 - це все те, що є носієм самостійної мінової вартості, абсолютної цінності.
4. Чим гроші відрізняються від звичайного товару?
5. Причини, що зумовили демонетизацію золота.
6. Чи існує ймовірність повернення золота на роль грошового товару?
7. Які функції виконують гроші? Які існують відмінності в іноземній та вітчизняній літературі щодо кількості функцій грошей і з чим вони пов'язані?
8. У яких функціях гроші найбільше потерпають від інфляції?
9. Чим відрізняються неповноцінні гроші від повноцінних?
10. Що таке вартість грошей як грошей, на чому вона базується і в чому вона проявляється?
11. Що таке вартість грошей як капіталу і в чому вона проявляється?
12. Чому неповноцінні гроші називають ще кредитними?
13. Чи впливає статус «законних платіжних засобів» на вартість грошей і чи всі існуючі засоби платежу мають такий статус?
14. Що таке «електронні гроші»? Що у них є спільного і відмінного від паперових грошей і депозитних грошей?
15. Чим поняття ролі грошей відрізняється від поняття функції грошей? Як вони між собою пов'язані?
16. Як впливає на виробництво сама наявність грошей в економіці?
17. Як впливає на економіку зміна кількості грошей в обороті?

РОЗДІЛ 2 ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА, ЩО ЙОГО ОБСЛУГОВУЄ

2.1 СУТНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА ОСНОВА ГРОШОВОГО ОБОРОТУ

Серед понять, що характеризують грошові відносини в суспільстві, основними є грошовий оборот, грошовий обіг, фінанси, кредит, маса грошей, швидкість обігу грошей. Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, тому безперервним є і рух грошей, що його обслуговує. Взятий сам по собі цей процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні являє собою **грошовий оборот**.

Грошовий оборот — явище макроекономічного порядку. Він обслуговує кругообіг усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення: у виробництві, розподілі, обміні і споживанні. Тому нерідко його називають сукупним грошовим оборотом.

Внутрішня обумовленість грошового обороту процесом суспільного відтворення визначає його сутнісну **єдність** і **безперервність**, які можна назвати конституційними ознаками грошового обороту.

2.2 МОДЕЛЬ ГРОШОВОГО ОБОРОТУ. ГРОШОВІ ПОТОКИ ТА ЇХ БАЛАНСУВАННЯ

Якщо обсяг імпорту перевищує обсяг експорту, то в сумі чистого імпорту вплив грошей з внутрішнього ринку за потоком 10 перевищить їх надходження зі світового ринку за потоком 11. У цьому обсязі бракуватиме грошового попиту на ринку продуктів, виникнуть ускладнення з реалізацією відповідної маси національного продукту, виготовленого в країні.

Ліквідувати вказаний дефіцит платоспроможного попиту на ринку продуктів можна двома способами:

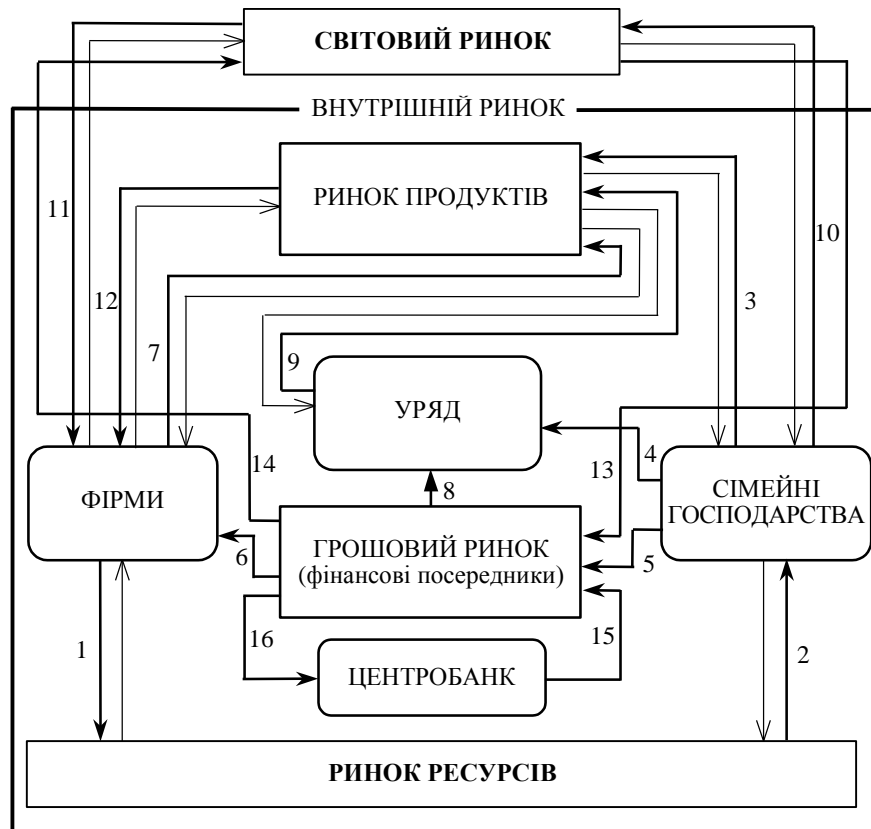

Рис. 2.1. Модель сукупного грошового обороту

1) додатковою кредитною емісією, завдяки якій фірми та уряд зможуть мобілізувати на грошовому ринку (потіки 6 та 8) більше грошей, ніж туди надійде за потоком заощаджень сімейних господарств (потік 5);

2) залученням грошових коштів у внутрішній оборот зі світового ринку.

Якщо обсяг експорту перевищує обсяг імпорту, тобто виникає чистий експорт, то у величині останнього на внутрішній грошовий ринок за потоком 11 надійде грошових коштів зі світового ринку більше, ніж було спрямовано туди у зв'язку з оплатою імпорту (потік 10). У зв'язку з цим у внутрішньому обороті виявиться грошей більше, ніж потрібно, щоб сформувати платоспроможний попит на ринку продуктів, достатній для реалізації тієї частини національного продукту, яка надійде на внутрішній ринок. Виникне загроза розбалансування попиту і пропозиції на ринку продуктів і зростання цін. Уникнути цієї загрози можливо двома способами:

1) уповільненням руху грошей по каналах обороту, внаслідок чого додаткове надходження грошей за потоком 11 осяде в поточній касі⁴ фірм та сімейних господарств і не буде пред'явлене на грошовий ринок і не надійде на ринок продуктів. У цьому випадку нові потоки грошей не виникнуть;

2) спрямуванням частини грошових коштів із внутрішнього грошового ринку на світовий. Воно може бути здійснене тими ж способами, якими імпортери даної країни позичали кошти на іноземних ринках: наданням банківських позичок іноземним імпортерам та купівлею іноземних фінансових активів.

Проте урівноваженість потоків втрат і ін'єкцій грошей автоматично не забезпечується. Вона може бути досягнута тільки через механізм грошового ринку. Цей механізм виконує дві важливі для урівноваження вказаних потоків функції:

1) трансформує заощадження сімейних господарств у нові види платоспроможного попиту (фірм та урядових структур);

2) коливання ринкової кон'юнктури (попиту і пропозиції грошей) зумовлюють відплив зайвих грошей на світовий ринок або приплив їх зі світового ринку у випадку дефіциту пропозиції грошей.

2.3 СТРУКТУРА ГРОШОВОГО ОБОРОТУ ЗА ЕКОНОМІЧНИМ ЗМІСТОМ ТА ФОРМОЮ ПЛАТІЖНИХ ЗАСОБІВ

Відносини обміну. Характерним для руху грошей, що обслуговує ці відносини, є:

- еквівалентність, оскільки назустріч грошам, які передає покупець продавцеві, переміщуються продукти рівновеликої номінальної вартості;

- безповоротність, оскільки одержані продавцем гроші не повинні повертатися до свого попереднього власника, вони безповоротно перейшли у власність нового суб'єкта обороту;

⁴ Під поточною касою мається на увазі сума грошей у касах та на поточних рахунках фірм і сімейних господарств, що призначена для здійснення поточних платежів.

- прямолінійність, яка виявляється у постійному віддаленні грошей від того суб'єкта обороту, який використав їх для купівлі продуктів, оскільки наступний суб'єкт теж витрачає їх для нових покупок.

Такий характер руху грошей, що обслуговує сферу обміну, дає підстави виділити його в окремий сектор, що називається **грошовим обігом**.

Значна частина грошового обороту пов'язана з процесами розподілу вартості валового національного продукту. Рух грошей тут має одну суттєву відмінність від грошового обігу — він здійснюється нееквівалентно, тобто назустріч грошовому платежу платник не одержує реального еквівалента у формі товарів чи послуг. Цей сектор грошового обороту називається **фінансово-кредитним**.

Частина цих відносин має характер відчуження, коли визначена законами частина доходів економічних суб'єктів вилучається у вигляді податків та інших обов'язкових платежів і надходить у розпорядження держави, яка витрачає їх при виконанні своїх функцій. У результаті виникає не тільки безеквівалентний, а й безповоротний рух грошей, тобто одні суб'єкти ці гроші втрачають назавжди і без одержання будь-якого доходу, а інші їх одержують теж безповоротно і без виплати будь-якої ціни за них. Ця частина фінансово-кредитного обороту називається **фіскально-бюджетною**.

Друга частина фінансово-кредитного обороту обслуговує сферу перерозподільних відносин, у яких власність суб'єктів не відчужується, а лише передається у тимчасове користування, наприклад при внесенні грошей на банківський депозит чи під час купівлі цінних паперів. Тому для цих відносин характерне ще одержання доходу тим суб'єктом, який передає свою власність у тимчасове користування. Тобто рух грошей, що забезпечує реалізацію цих відносин, має зворотний характер, коли власник повертає свої гроші в обумовлений термін чи може їх повернути, наприклад при купівлі акцій і, крім того, одержує дохід у вигляді процента чи дивіденду. Отже, цей сектор грошового обороту істотно відрізняється не тільки від грошового обігу, а й від фіскально-бюджетного сектора, і називається він **кредитним оборотом**.

Грошовий обіг, фіскально-бюджетний та кредитний обороти як складові сукупного грошового обороту тісно взаємозв'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в забезпеченні цілей розширеного відтворення. Водночас вони — самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання і специфічними можливостями впливу на процес відтворення.

Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на **безготівковий і готівковий**.

2.4 МАСА ГРОШЕЙ В ОБОРОТІ.

ГРОШОВІ АГРЕГАТИ ТА ГРОШОВА БАЗА

Виходячи з викладеного вище розуміння сутності грошей та грошового обороту, під **грошовою масою** слід розуміти всю сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент.

У структурному відношенні грошову масу можна розділити за кількома критеріями:

- за ступенем «готовності» окремих елементів до оборотності, тобто за ступенем їх ліквідності;
- за формою грошових засобів (готівкові, депозитні);
- за розміщенням у суб'єктів грошового обороту;
- за територіальним розміщенням та ін.

Найбільшу складність має структуризація грошової маси за першим критерієм, оскільки немає однозначного розуміння ступеня ліквідності кожного її елемента

За цим критерієм наука і практика виділяють кілька елементів грошової маси, комбінацією яких можна визначати різні за складом і обсягом показники грошової маси, що називаються грошовими агрегатами.

Грошовий агрегат — це специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності. Кількість

агрегатів, які використовуються в статистичній практиці окремих країн, не однакова

У статистичній практиці України визначаються і використовуються для цілей аналізу і регулювання чотири грошові агрегати: M_0 , M_1 , M_2 , M_3 .

Агрегат M_0 відображає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить.

Агрегат M_1 включає гроші в агрегаті M_0 + вклади в банках, які можуть бути використані власниками негайно, без попередження банків, тобто запаси коштів на поточних рахунках та на ощадних рахунках до запитання.

Агрегат M_2 — це гроші в агрегаті M_1 + кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень та інших спеціальних рахунках.

Агрегат M_3 охоплює гроші в агрегаті M_2 + кошти на вкладах за трастовими операціями банків.

Показник **грошової бази** не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку. Тому цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Величину грошової бази Γ_6 можна визначити за формулою:

$$\Gamma_6 = M_0 + M_k + M_{рез}, \quad (2.1)$$

де M_0 — сума готівки, що перебуває поза банками;

M_k — сума готівки в касах банків;

$M_{рез}$ — сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

2.5 ШВИДКІСТЬ ОБІГУ ГРОШЕЙ

Швидкість обігу грошей характеризує частоту, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

Виходячи з відомого рівняння обміну І. Фішера, величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою:

$$V = \frac{P \cdot Q}{M}, \quad (2.2)$$

де V — швидкість обігу грошей;

P — середній рівень цін на товари та послуги;

Q — фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в даному періоді;

M — середня маса грошей, що перебуває в обороті за даний період.

З наведеної формули випливає, що величина швидкості обігу грошей прямо пропорційно пов'язана з номінальним обсягом виготовленого національного продукту ($P \cdot Q$) й обернено пропорційно — з обсягом маси грошей, що є в обороті.

Наприклад. В Україні обсяг ВВП у 2000 р. становив 172,9 млрд грн. На початок року в обороті перебувало (за агрегатом М3) 22,1 млрд грн і на кінець року — 32,1 млрд грн, середньорічний обсяг — 27,1 млрд грн. Середня швидкість обігу гривні (V) за 2000 р. становила 6,4 рази $\left(\frac{172,9}{27,1}\right)$, середня тривалість одного обороту гривні — 56,2 днів $\left(\frac{360}{6,4}\right)$.

2.6 ЗАКОН ГРОШОВОГО ОБІГУ

Грошовий обіг не є простим повторенням обігу товарів і підпорядковується своєму специфічному закону. Сутність його полягає в

тому, що протягом даного періоду для обігу необхідна лише певна, об'єктивно обумовлена маса купівельних і платіжних засобів. Якщо формалізувати суть цього закону, то вона може бути виражена рівнянням:

$$M_{\text{ф}} = M_{\text{н}}, \quad (2.3)$$

де $M_{\text{ф}}$ — фактична маса грошей в обігу,

$M_{\text{н}}$ — об'єктивно необхідна для обігу їх маса.

Якщо $M_{\text{ф}}$ перевищує $M_{\text{н}}$ — значить в обігу з'явилися зайві гроші, і навпаки, якщо $M_{\text{ф}}$ менше від $M_{\text{н}}$ — їх нестача.

Кількість грошей, у середньому необхідних для обігу протягом певного часу ($M_{\text{н}}$), прямо пропорційна масі товарів і рівню їх цін та обернено пропорційна середній швидкості обігу грошової одиниці. Цю залежність можна виразити формулою:

$$M_{\text{н}} = \frac{P \cdot Q}{V}, \quad (2.4)$$

де $P \cdot Q$ — сума цін товарів, що реалізуються за певний період,

V — середня кількість оборотів грошової одиниці за цей же період.

Якщо врахувати всі ці додаткові фактори, що діють на грошову масу, то величину $M_{\text{н}}$ можна виразити так:

$$M_{\text{н}} = \frac{\sum P \cdot Q - \sum K + \sum \Pi - \sum \text{ВП}}{V}, \quad (2.5)$$

де $\sum K$ — сума продажів товарів і послуг у кредит;

$\sum \Pi$ — загальна сума платежів, строк оплати яких настав;

$\sum \text{ВП}$ — сума платежів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів.

2.7 МЕХАНІЗМ ЗМІНИ МАСИ ГРОШЕЙ В ОБОРОТІ. ГРОШОВО-КРЕДИТНИЙ МУЛЬТИПЛІКАТОР

Грошово-кредитний мультиплікатор — це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли в банк ззовні.

Щоб краще уявити механізм грошово-кредитного мультиплікатора, розглянемо призначення та порядок формування вільних резервів банків.

Вільний резерв — це сукупність грошових коштів комерційного банку, які в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для активних операцій.

Крім вільного, існує **загальний банківський резерв**, що являє собою всю суму грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не використані для активних операцій. Частина загального резерву банки повинні зберігати в грошовій формі і не використовувати для поточних потреб. Ця частина називається **обов'язковим резервом**. Обсяг його визначається на підставі норм обов'язкового резервування, які встановлюються НБУ у відсотках до суми банківських пасивів. Різниця між загальним і обов'язковим резервами становить вільний резерв банку.

Наприклад. Станом на 1 січня 2000 р. комерційний банк А мав на своєму кореспондентському рахунку в НБУ 30,0 млн грн, у своїх касах готівкою — 2,0 млн грн. Пасиви банку на цю дату становили 120,0 млн грн. Норма обов'язкового резервування затверджена НБУ на рівні 17%. Виходячи з цих даних, загальний обсяг резерву банку на початок 2000 р. становитиме 32,0 млн грн (30,0 млн грн + 2,0 млн грн); обов'язковий резерв — 20,4 млн грн $\left(\frac{120 \text{ млн грн} \times 17\%}{100}\right)$; вільний резерв — 11,6 млн грн (32,0 млн грн – 20,4 млн грн).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Визначте сутність та основні риси грошового обороту. Які дискусії є в літературі з цього приводу?

2. Назвіть основні потоки грошей, по яких вони рухаються в процесі обороту. Що таке потоки втрат і потоки ін'єкцій? Чи збігаються обсяги цих двох груп потоків?

3. Які два потоки в грошовому обороті рівнозначні і повинні балансуватись?

4. Назвіть вхідні і вихідні потоки у групи суб'єктів «сімейні господарства» і поясніть, як вони балансуються.

5. Поясніть, чому у відкритій економіці наявність чистого імпорту спричиняє необхідність припливу капіталу, а чистого експорту — відпливу капіталу з країни?

6. На які три сектори можна розділити грошовий оборот за економічним змістом його потоків?

7. Який із названих запасів грошей найповніше характеризує обсяг маси грошей в обороті:

- готівка, що перебуває поза банками;
- уся готівка, емітована центральним банком;
- гроші, що перебувають на поточних рахунках у банках;
- гроші, що перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту?

8. Чому існують два підходи до виміру маси грошей — через грошову базу і через грошові агрегати?

9. Чому в різних країнах застосовується свій набір грошових агрегатів і різне наповнення кожного з них?

10. Чи можна вважати нормальними співвідношення грошових агрегатів M0 і M3 в Україні? Якщо ні, то чому і чим таке співвідношення спричинене?

11. Який з українських грошових агрегатів виражає:

- запас найліквідніших грошей;
- запас грошей з усім спектром ліквідності, що фактично склався;

- найвужчі гроші;
- найширші гроші.

12. Чи входить до агрегату M0 запас готівки в касах комерційних банків? Обґрунтуйте свою відповідь.

13. Чи входить до агрегату M3 запас грошей, який зберігають комерційні банки на своїх коррахунках у центральному банку? Обґрунтуйте свою відповідь.

14. Чи є зміна швидкості обігу грошей самостійним фактором впливу на ринкову кон'юнктуру чи це лише механічний наслідок зміни маси грошей, коли при збільшенні маси швидкість зменшується, а при зменшенні — збільшується?

15. Коли можливо абстрагуватися від зміни швидкості обігу грошей при визначенні завдань грошово-кредитної політики, а коли не можливо?

16. Коли зростання швидкості грошей можна розцінювати як позитивне явище, а коли — як негативне?

17. Поясніть, чому при наданні банками позичок виникає грошово-кредитна мультиплікація?

РОЗДІЛ 3 ГРОШОВИЙ РИНОК

3.1 СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОШОВОГО РИНКУ

Грошовим ринком звичайно називають особливий сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар.

Завдяки вказаним особливостям грошового ринку *продаж грошей* тут виступає у формі передання цих грошей їх власниками своїм контрагентам у тимчасове користування в обмін на такі інструменти, які надають їм можливість зберегти право власності на ці гроші, відновити право розпорядження ними та одержати процентний дохід. Відповідно *купівля грошей* є формою одержання суб'єктами ринку у своє розпорядження певної суми грошей в обмін на вказані інструменти, які прийнято називати *фінансовими*¹.

Залежно від виду зобов'язання їх можна поділити на *неборгові* і *боргові*. За інституційним критерієм грошовий ринок можна поділити на два сектори:

- сектор прямого фінансування;
- сектор опосередкованого фінансування.

У **секторі прямого фінансування** зв'язки між продавцями і покупцями грошей здійснюються безпосередньо, і всі питання купівлі-продажу вони вирішують самостійно один з одним. Функціонуючі тут брокери та дилери виконують скоріше технічну роль звичайних посередників, допомагаючи їм швидше знайти один одного. У цьому секторі виділяють два канали руху грошей:

- канал капітального фінансування, по якому покупці назавжди залучають кошти у свій оборот; для цього використовуються як інструмент акції;

¹ Розглянута специфіка грошового ринку дала підстави окремим авторам розглядати його як суто віртуальне явище, як умовну модель, на якій вивчаються попит і пропозиція грошей.

- канал запозичень, по якому покупці тимчасово залучають кошти в свій оборот, використовуючи для цього як інструмент облігації та інші подібні цінні папери.

У **секторі опосередкованого фінансування** зв'язки між продавцями і покупцями грошей реалізуються через фінансових посередників, які спочатку акумулюють у себе ресурси, що пропонуються на ринку, а потім продають їх кінцевим покупцям від свого імені.

За характером посередницьких операцій розрізняється багато видів фінансових посередників: банки, страхові компанії, інвестиційні, фінансові та трастові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства тощо. За місцем на грошовому ринку їх можна розділити на дві групи: банки та небанківські фінансово-кредитні установи. Банки відіграють ключову роль у секторі опосередкованого фінансування.

3.2 СТРУКТУРА ГРОШОВОГО РИНКУ

у грошовому ринку можна виділити три сегменти: *ринок позичкових зобов'язань, ринок цінних паперів, валютний ринок.*

На *фондовому ринку* здійснюється переміщення небанківського позичкового капіталу, який приводиться в рух з допомогою фондових цінностей

На *ринку грошей* купуються грошові кошти на короткий строк (до одного року).

На *ринку капіталів* купуються грошові кошти на тривалий (більше одного року) термін.

3.3 ПОПИТ НА ГРОШІ

Поняття попиту на гроші. На відміну від звичайного попиту на товарних ринках, який формується як потік куплених товарів за певний період, *попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент.*

Попит на гроші і швидкість обігу грошей. Попит на гроші тісно пов'язаний зі швидкістю обігу грошей обернено пропорційною залежністю: у міру зростання попиту на гроші кожна грошова одиниця, що є в обороті, довше перебуватиме у розпорядженні окремого економічного суб'єкта, повільнішим буде її обіг, і навпаки. З цієї залежності випливають висновки, що мають важливе практичне значення:

- оскільки попит на гроші — явище динамічне, то і швидкість обігу грошей не може бути постійною;

- зростання швидкості обігу грошей унаслідок падіння попиту на гроші може компенсувати дефіцит платіжних засобів при зниженні рівня монетизації валового внутрішнього продукту і послабити кризу не платежів;

- падіння швидкості обігу грошей через зростання попиту на них послаблює вплив збільшення маси грошей в обороті на кон'юнктуру ринків, гальмує його інфляційні наслідки;

- у парі «попит — швидкість» визначальним є попит на гроші, а похідним — швидкість їх обігу. Тому фактори зміни попиту на гроші об'єктивно впливають і на швидкість їх обігу.

Відповідно до вказаних цілей виділяються три групи мотивів попиту на гроші з боку економічних суб'єктів: транзакційний (операційний) мотив; мотив завбачливості; спекулятивний мотив.

Транзакційний мотив полягає в тому, що економічні суб'єкти постійно відчують потребу в певному запасі грошей для здійснення поточних платежів, щоб підтримати на належному рівні своє особисте та виробниче споживання. Ці гроші повинні бути в формі, придатній для їх негайного використання в платежі, тобто бути наявними (готівка чи вклади до запитання).

Мотив завбачливості зводиться до того, що юридичні і фізичні особи бажають мати запас грошей як ресурс купівельної спроможності, з тим щоб у будь-який час мати можливість задовольнити свої непередбачувані потреби чи скористатися перевагами несподіваних можливостей.

Спекулятивний мотив попиту на гроші полягає в тому, що економічні суб'єкти бажають мати у своєму розпорядженні певний запас грошей, з тим щоб за сприятливих умов перетворити їх у високодохідні фінансові інструменти, а при погіршенні цих умов і появи загрози зниження дохідності та ризику збитковості наявних фінансових інструментів перетворити їх у грошову форму, яка хоч і малодохідна, але безризикова.

3.4 ПРОПОЗИЦІЯ ГРОШЕЙ

Формування пропозиції грошей і його чинники. Визнання попиту на гроші об'єктивною межею для пропозиції грошей, а самої пропозиції — результатом діяльності банків може створити враження, що завданням монетарної політики банківської системи є суто технічне «підтягування» грошової маси до попиту на гроші при зміні його обсягу. Проте це лише поверхове, загальне враження. За ним криється надзвичайно складний процес зростання маси грошей (грошової пропозиції), на який, крім рішень центрального банку, впливає значна кількість інших чинників, що можуть деформувати пропозицію грошей порівняно з визначеними цілями, відхиляючи її від попиту на гроші. Тому кожний із цих чинників можна розглядати як самостійний фактор впливу на обсяг пропозиції грошей.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке грошовий ринок? Чому його називають умовним ринком?
2. Чим відрізняються операції купівлі-продажу на грошовому і на товарному ринках?
3. Що є інструментом купівлі-продажу на грошовому та на товарному ринках? Які види інструментів використовуються на грошовому ринку?
4. Що таке боргові і неборгові інструменти грошового ринку?
5. Чим ціна на грошовому ринку відрізняється від ціни на товарному ринку?
6. Що є спільного між грошовим і товарним ринками?

7. Хто є суб'єктами грошового ринку? Між ким забезпечують зв'язки на грошовому ринку фінансові посередники?
8. Назвіть основні групи фінансових посередників?
9. Чим характерні потоки грошей у секторі прямого фінансування грошового ринку?
10. Чим характерні потоки грошей у секторі опосередкованого фінансування?
11. Чи можуть банки працювати в секторі прямого фінансування грошового ринку?
12. Чим відрізняється грошовий ринок від ринку грошей, а ринок грошей — від ринку капіталів?
13. Що таке попит на гроші? Це явище залишку чи потоку і чому? Чим відрізняється попит на гроші від попиту на товари?
14. Чим відрізняється попит на гроші від попиту на доходи? Чи обов'язково збільшувати доходи, щоб задовольнити новий попит на гроші?
15. Що таке альтернативні грошам дохідні активи?
16. Що таке альтернативна вартість зберігання грошей? Від чого вона залежить? Яка її роль у формуванні попиту на гроші.
17. Як пов'язаний попит на гроші зі швидкістю обігу грошей?
18. На які цілі, на Вашу думку, економічні суб'єкти накопичують запас грошей? Які три мотиви накопичення грошей визнаються в економічній літературі?
19. Чим відрізняються погляди Дж. М. Кейнса і М. Фрідмана щодо мотивів накопичення грошей?
20. Як залежить попит на гроші від середнього рівня цін, фізичного обсягу валового продукту та норми процента?
21. Які ще чинники впливають на попит на гроші, крім трьох традиційних?
22. Накресліть графік кривої попиту на гроші в системі координат та її зміщення у випадку збільшення обсягу номінального валового продукту.

23. Назвіть три особливості формування попиту на гроші в Україні в сучасний період.

24. У чому полягає сутність пропозиції грошей? Чому пропозиція грошей вважається екзогенним явищем?

РОЗДІЛ 4 ГРОШОВІ СИСТЕМИ

4.1 СУТНІСТЬ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА СТРУКТУРА ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ

Грошова система — це форма організації грошового обороту в країні, установа загалнодержавними законами.

У складі грошової системи можна виділити окремі, відносно самостійні підсистеми:

- система безготівкових розрахунків;
- валютна система;
- система готівкового обігу.

в грошовій системі України можна виділити такі елементи:

- найменування грошової одиниці;
- масштаб цін;
- види та купюрність грошових знаків, які мають статус законного платіжного засобу;
- регламентація безготівкових грошових розрахунків;
- регламентація готівкового грошового обороту;
- регламентація режиму валютного курсу та операцій з валютними цінностями;
- регламентація режиму банківського процесу;
- державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту та контроль за дотриманням чинного законодавства.

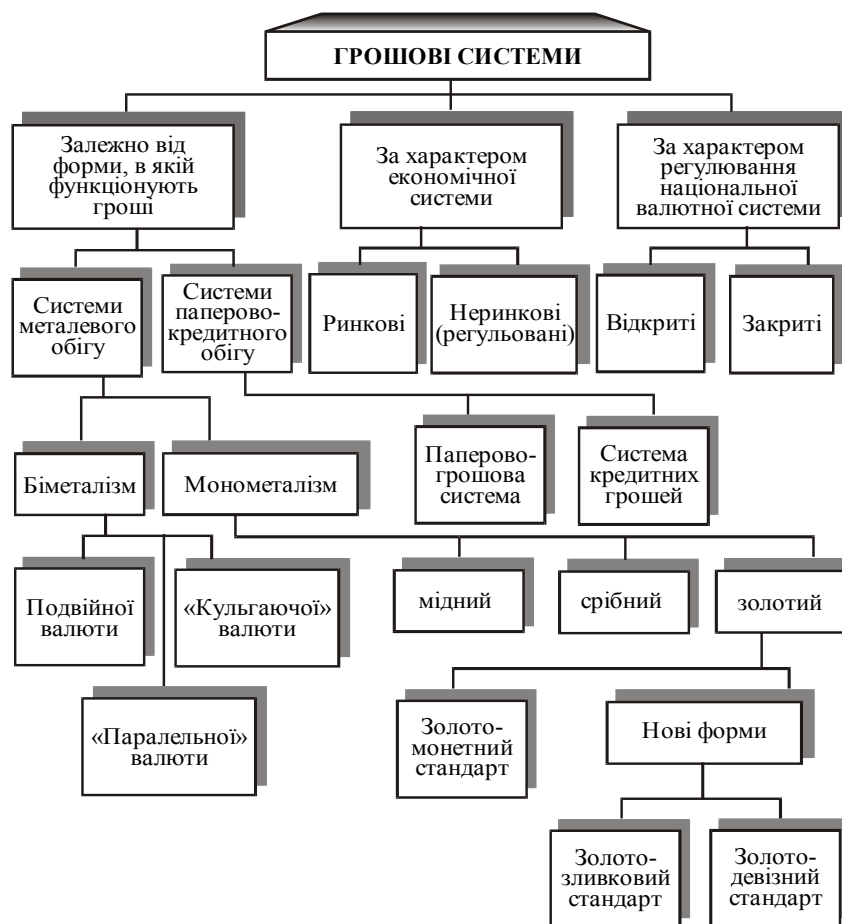

Рис. 4.1. Схема класифікації грошових систем

4.2 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБОРОТУ І МІСЦЕ В НЬОМУ ФІСКАЛЬНО-БЮДЖЕТНОЇ ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Однією з таких гарантій вважається законодавче забезпечення кожному економічному суб'єкту таких прав і свобод:

- свободу підприємництва, у тому числі вільний перелив капіталу;
- захист приватної власності, у тому числі захист прав кредитора та грошових заощаджень;
- свободу торгівлі, у тому числі захист від монополізації цін та ринків;
- свободу при укладанні договорів та захист прав учасників договірної процесу;
- свободу споживання та захист прав споживача від недобросовісного продавця;
- вільний вибір професії і місця роботи.

Сьогодні всі визнають, що для реалізації свого впливу на економіку держава повинна розробляти відповідну економічну політику. Зблизились позиції і щодо цілей цієї політики. Ними визнаються:

- забезпечення певного рівня економічного зростання;
- забезпечення максимальної зайнятості;
- контроль над інфляцією з метою її мінімізації та стабілізації цін;
- урівноваження активів і пасивів платіжного балансу.

Для досягнення вказаних цілей економічна політика передбачає широкий спектр заходів, які впливатимуть на економічне життя суспільства.

Умовно їх можна розділити на чотири групи:

- структурна політика;
- політика конкуренції;
- соціальна політика;
- кон'юнктурна політика.

Перші три групи заходів передбачають вирішення відносно вузьких, локальних завдань. Так, **структурна політика** передбачає надання субсидій чи інших стимулів активізації розвитку відносно відсталих регіонів (регіональна політика) чи певних галузей, секторів виробництва (секторальна політика). **Політика конкуренції** передбачає заходи антимонопольного характеру, вільного ціноутворення, доступу на ринки всім підприємцям, установлення особливих правил взаємовідносин там, де вільна конкуренція утруднена — в енергетиці, сільському господарстві тощо. **Соціальна політика** передбачає заходи, спрямовані на забезпечення соціальної рівності та забезпеченості всіх членів суспільства шляхом часткового перерозподілу доходів.

Особливе місце в економічній політиці займають заходи, що належать до **кон'юнктурної політики**, яка реалізується через регулятивний вплив держави на ринкову кон'юнктуру, на співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції на ринках. Оскільки сукупний платоспроможний попит формується і реалізується в грошовій формі у процесі формування, розподілу

і використання національного доходу, кон'юнктурна політика забезпечується насамперед державним *регулюванням грошового обороту*.

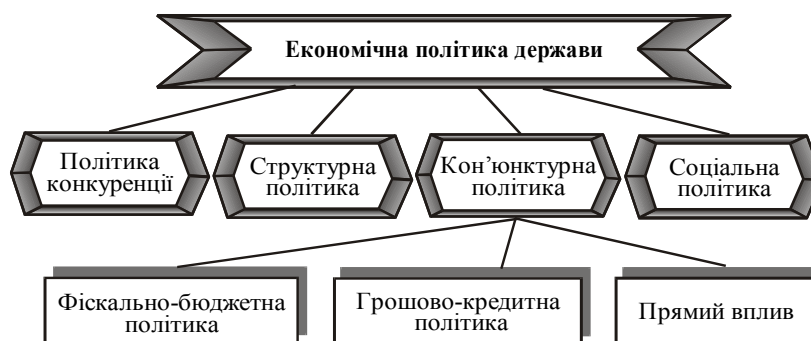

Рис. 4.2. Структура загальноекономічної політики держави і місце в ній грошово-кредитної політики

4.3 ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА, ЇЇ ЦІЛІ ТА ІНСТРУМЕНТИ

Сутність монетарної політики визначення її як *комплексу взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обороту, які здійснює держава через центральний банк*.

Об'єктами, на які найчастіше спрямовуються регулятивні заходи монетарної політики, є такі змінні грошового ринку:

- пропозиція (маса) грошей;
- ставка процента;
- валютний курс;
- швидкість обігу грошей та ін.

В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк. Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки —

Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд,
Верховна Рада.

Світова практика монетарної політики нагромадила значний досвід використання певних інструментів грошово-кредитного регулювання економічних процесів. Усі їх можна поділити на дві групи:

- інструменти опосередкованого впливу на грошовий ринок та економічні процеси;
- інструменти прямого впливу.

До першої групи належать: операції на відкритому ринку, регулювання норми обов'язкових резервів, процентна політика, рефінансування комерційних банків, регулювання курсу національної валюти.

До другої групи відносять: установлення прямих обмежень на здійснення емісійно-касових операцій; уведення прямих обмежень на кредитування центральним банком комерційних банків; установлення обмежень чи заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету; прямий розподіл кредитних ресурсів, що надаються комерційним банкам у порядку рефінансування, між пріоритетними галузями, виробництвами, регіонами тощо.

Показник фактичного стану монетизації валового продукту звичайно розраховують як частку від ділення обсягу грошової маси, що є в обороті на кінець року, до номінального річного обсягу ВВП⁵:

$$K_m = \frac{M}{\text{ВВП}}, \quad (4.1)$$

де K_m — рівень монетизації;

M — маса грошей на кінець року, взята за агрегатом М3;

ВВП — річний номінальний обсяг валового внутрішнього продукту.

⁵ Див.: Ющенко В., Лисицький В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. — К., 1998. — С. 140. Автори цього дослідження пропонують й інші способи розрахунку рівня монетизації. Проте для загальної оцінки забезпеченості економіки грошовою масою достатньо коефіцієнта монетизації, розрахованого вказаним способом.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке грошова система, чим вона відрізняється від таких понять, як грошовий оборот, грошові відносини?
2. Чому грошова система визначається загальнодержавними законами?
3. Перелічіть складові грошової системи і коротко охарактеризуйте кожну з них.
4. Як поділяються грошові системи залежно від форми функціонування грошей?
5. Які ви знаєте форми металевих грошових систем?
6. Як відрізняються різновиди біметалізму?
7. Що є спільного і відмінного між грошово-кредитною політикою і фіскально-бюджетною політикою щодо їх впливу на розвиток економіки?
8. У чому полягають відмінності між методами прямого та опосередкованого регулювання грошового обороту?
9. Як визначається показник монетизації ВВП і яке його економічне значення?

РОЗДІЛ 5 ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

5.1 СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ІНФЛЯЦІЇ

Інфляція — це тривале і швидке знецінення грошей внаслідок надмірного зростання їх маси в обороті.

Головною формою прояву інфляції стало знецінення грошових знаків відносно вартості звичайних товарів

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей показник найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще *індексом вартості життя*.

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчисленою у ринкових цінах базового і поточного періоду. Розрахувати ІСЦ можна за такою формулою:

$$\text{ІСЦ} = \frac{\text{Ринкова вартість фіксованого «кошика» в поточному році } (\sum P_1 g_0)}{\text{Ринкова вартість фіксованого «кошика» в базовому році } (\sum P_0 g_0)} \cdot 100 \quad (5.1)$$

де P_0 і P_1 — ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періодів відповідно;

g_0 — кількість товарів у «споживчому кошику» базового періоду.

Індекс цін на засоби виробництва (цін виробника) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ.

Визначається індекс цін виробника за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса:

$$\text{ІЦВ} = \frac{(\sum P_1 g_0)}{(\sum P_0 g_0)}, \quad (5.2)$$

де P_1 і P_0 — рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

g_0 — кількість товарів (випадків надання послуг) у базовому періоді, що взяті в розрахунок.

Дефлятор ВВП характеризує зміну в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни всіх цін. Тому дефлятор ВВП може помітно відхилитися від ІСП та ІЦВ, оскільки він точніше враховує реальну структуру особистого і виробничого споживання, ніж попередні індекси. Визначається дефлятор ВВП теж за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса.

За формами прояву інфляції можна виділити:

- **цінову інфляцію**, що проявляється у формі зростання цін;
- **інфляцію заощаджень**, коли знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощаджень при зафіксованих державою цінах і доходах;
- **девальвацію**, за якої знецінення грошей проявляється у падінні їх курсу до іноземних валют.

За темпами знецінення грошей звичайно виділяють три види інфляції:

- **повзучу**, що характеризується прискореним зростанням маси грошей в обороті без помітного підвищення чи з незначним зростанням цін — до 5% на рік;
- **помірну, відкриту**, яка проявляється у прискоренні знецінення грошей у формі зростання цін, що коливається в межах 5—20% на рік. Така інфляція стає

відчутною для економічних суб'єктів, і вони починають вживати адаптаційних заходів.

— *галопуюча інфляція*, коли зростання цін досягає 20—50%, а інколи 100% на рік. Для цього виду інфляції характерне стрибкоподібне, вкрай нерівномірне зростання цін, яке важко передбачити і яке не піддається регулюванню.

— *гіперінфляція*, що характеризується надзвичайно високими темпами зростання цін — більш як 100% на рік. На цій стадії гроші починають втрачати свої функції, купюри низьких номіналів та розмінна монета зникають з обігу, падає роль грошей в економіці, поширюється бартер.

У найбільш загальному вигляді причини інфляції можна вивести з формули відомого «рівняння І. Фішера» $M \cdot V = Q \cdot P$. Середній рівень цін (P) за цією формулою матиме вигляд:

$$P = \frac{M \cdot V}{Q}, \quad (5.3)$$

тобто зростання цін може бути спровокованим зростанням маси грошей (M), прискоренням обігу грошей (V) і скороченням фізичного обсягу виробництва (Q). З огляду на те, що швидкість грошей визнається відносно стабільною, основними причинами зростання цін можуть бути збільшення M , зменшення Q чи обидва чинники одночасно. Амплітуда коливання Q визначається більш об'єктивними чинниками і тому є значно меншою, ніж амплітуда коливання M . Звідси ключовим, найбільш результативним чинником впливу на динаміку рівня цін є зміна маси грошей в обороті. Оскільки зміна M залежить від динаміки пропозиції грошей, то вважається, що вирішальним чинником інфляції є нарощування пропозиції грошей.

5.2 СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ГРОШОВИХ РЕФОРМ

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення і впорядкування грошового обороту особливе місце займають *грошові реформи*. Вони являють собою *повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава з метою оздоровлення грошей чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту стосовно нових соціально-економічних умов чи одне і друге водночас*.

Структурні (повні) грошові реформи проводилися у період переходу від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього — до системи паперово-грошового чи кредитного обігу. В усіх цих випадках потрібно не тільки замінити один вид грошей на інший, а й здійснити істотні структурні зміни в економіці, в державних фінансах, банківській і валютній системах тощо.

Реформи часткового типу торкаються тільки самої організації грошового обороту і зводяться до зміни окремих елементів грошової системи. Сама база грошової системи та структура економіки і грошово-кредитних відносин залишаються незмінними. За таких реформ найчастіше змінюється масштаб цін, вид та номінал грошових знаків, механізм емісії грошей тощо.

Ці реформи, у свою чергу, можна класифікувати за повнотою здійснюваних змін у грошовій системі. Це *формальні реформи*, за яких купюри одного зразка замінюються на купюри іншого зразка, а масштаб цін (величина грошової одиниці) не змінюється; *деномінаційні реформи*, за яких також здійснюється деномінація грошей у бік збільшення грошової одиниці (масштабу цін).

За *одномоментних реформ* введення нових грошей в обіг здійснюється за короткий строк (7—15 днів), протягом якого технічно можливо обміняти старі гроші на нові.

За *реформ паралельного типу* випуск в оборот нових грошових знаків здійснюється поступово, паралельно з обігом старих знаків, і вони тривалий час функціонують одночасно і паралельно.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення поняття інфляції. Які відмінності існують у трактуванні поняття інфляції?
2. Чи є відмінності в трактуванні суті інфляції кейнсіанцями і монетаристами?
3. Що таке критична точка розвитку інфляційного процесу?
4. У чому полягають причини інфляції. Чому М. Фрідман вважає, що інфляція скрізь і завжди є монетарним феноменом?
5. Чи будь-яке зростання цін є інфляцією? Чи зводиться інфляція тільки до зростання цін?
6. Що таке повзуча, галопуюча і гіперінфляція?
7. Дайте визначення поняття грошової реформи?
8. Які види грошових реформ Ви знаєте?

РОЗДІЛ 6 ВАЛЮТНИЙ РИНОК ТА ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

6.1 СУТНІСТЬ ВАЛЮТИ ТА ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН.

КОНВЕРТОВАНІСТЬ ВАЛЮТИ

Валюти як будь-яких грошових коштів, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньо-економічними відносинами.

Валютні цінності — платіжні документи (чеки, векселі, сертифікати, акредитиви тощо), фондові цінності (акції, облігації) та інші фінансові інструменти іноземного походження, а також аналогічні платіжні документи та фондові цінності національного походження, якщо вони перетинають митний кордон чи переходять у власність нерезидентів усередині країни⁶.

Валюта класифікується за кількома критеріями:

- *національну валюту*, яка виражена в грошах, що емітуються національною банківською системою;
- *іноземну валюту*, виражену в грошах, що емітуються банківськими системами інших країн;
- *колективну валюту*, виражену в особливих міжнародних грошових одиницях, що емітуються міжнародними фінансово-кредитними установами і функціонують за міждержавними угодами.

За режимом використання валюти поділяються на:

- неконвертовані;
- конвертовані.

Неконвертованими є валюти, які неможливо вільно обміняти на іноземні валюти за ринковим курсом, їх ввіз та вивіз жорстко обмежується.

Конвертованими є валюти, які вільно обмінюються на валюти інших країн за курсом, що формується у встановленому порядку, і вільно вивозяться і ввозяться через кордон.

⁶ На практиці поняття «валюта» застосовується також для позначення того типу грошей, який буде використовуватися в тій чи іншій економічній операції, наприклад «валюта ціни», «валюта платежу», «валюта векселя» тощо. У таких випадках мова йде не про валютні кошти, а про валюту як грошову одиницю.

6.2 ВАЛЮТНИЙ РИНОК.

ВИДИ ОПЕРАЦІЙ НА ВАЛЮТНОМУ РИНКУ

Під *валютними операціями* звичайно розуміють будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку⁷.

Ці операції класифікуються за кількома критеріями.

1. За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти:

- касові, або операції з негайною поставкою;
- строкові.

2. За механізмом здійснення операцій:

- операції *spot*;
- *форвардні* операції;
- *ф'ючерсні* операції;
- *опціонні* операції.

3. За цільовим призначенням:

- операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;
- операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);
- операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

4. За формою здійснення:

- безготівкові;
- готівкові.

5. За масштабами операцій:

- оптові (здійснюються між банками);
- роздрібні (здійснюються між банками та їх клієнтами).

⁷ У літературі до ознак валютних операцій інколи відносять зміну власності на валютні цінності. Проте ряд операцій на валютному ринку не пов'язаний зі зміною власника, наприклад депозитні, кредитні. Тому, якщо ці операції визнавати операціями валютного ринку, то від указані ознаки валютних операцій слід відмовитися.

6.3 ВАЛЮТНИЙ КУРС

Валютний курс — це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, або «ціна» грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни.

Установлення курсу називається *котируванням валюти*.

Валютний курс необхідний для:

- обміну валютами під час торгівлі товарами, послугами, у процесі руху капіталів та кредитів;
- порівняння цін світових та національних ринків, а також вартісних показників різних країн, виражених у національних або іноземних валютах;
- періодичної переоцінки рахунків в іноземній валюті фірм та банків.

Сучасні типи режимів валютних курсів у світовій валютній системі включають фіксований та плаваючий режими. В умовах **фіксованого режиму** (fixed rate) валютний курс фіксується до однієї валюти або «кошика» валют. **Плаваючі курси** (floating rate) змінюються залежно від попиту та пропозиції на валютному ринку.

Валютна інтервенція — це пряме втручання центрального банку або казначейства у валютний ринок. Вона зводиться до купівлі та продажу центральним банком або казначейством інвалюти. Центральний банк купує інвалюту, коли її пропозиція надмірна та курс низький, і продає, коли курс інвалюти високий. Таким способом обмежуються коливання курсу національної валюти.

Методами валютного регулювання, що використовуються традиційно, є **девальвація** та **ревальвація** — зниження та підвищення валютного курсу. Причинами їх є інфляція та неврівноваженість платіжного балансу, розрив між купівельною спроможністю грошових одиниць.

6.4 ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ ТА ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Валютна система — це організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору.

Як організаційно-правове явище *національна валютна система* складається з цілого ряду елементів. Основними з них є:

1. *Назва, купюрність та характер емісії національної валюти.*
2. *Ступінь конвертованості національної валюти.*
3. *Режим курсу національної валюти.*
4. *Режим використання іноземної валюти на національній території в загальному економічному обороті.*
5. *Режим формування і використання державних золотовалютних резервів.*
6. *Режим валютних обмежень, які вводяться чи скасовуються законодавчим органом залежно від економічної ситуації в країні.*
7. *Регламентація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів.*
8. *Регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин.*
9. *Визначення національних органів, на які покладається проведення валютної політики, їхніх прав та обов'язків у цій сфері.* Такими органами в Україні є:

- Кабінет Міністрів України;
- Національний банк України;
- Державна податкова адміністрація;
- Державний митний комітет;
- Міністерство зв'язку України.

Важливим призначенням національної валютної системи є розроблення і реалізація державної валютної політики як сукупності організаційно-

правових та економічних заходів у сфері міжнародних валютних відносин, спрямованих на досягнення визначених державою цілей.

6.5 ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТА ЗОЛОВОВАЛЮТНІ РЕЗЕРВИ В МЕХАНІЗМІ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Платіжний баланс — це співвідношення між валютними платежами економічних суб'єктів даної країни (резидентів) за її економічними межами та валютними надходженнями їм з-за економічних меж країни (від нерезидентів) за певний період часу (рік, квартал, місяць). За формою платіжний баланс являє собою статистичний звіт про надходження валютних коштів у країну та про витрачання їх за певний період у розрізі окремих статей, країн, груп країн. За економічним змістом — це макроекономічна модель, що характеризує стан та динаміку зовнішньоекономічних відносин даної країни з зовнішнім світом.

Золотовалютні резерви — це запаси іноземних фінансових активів та золота, які належать державі і перебувають у розпорядженні органів грошово-кредитного регулювання і можуть бути реально використані на регулятивні та інші потреби, що мають загальноєкономічне значення.

6.6 СВІТОВА ТА МІЖНАРОДНА ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Світова валютна система — це спільно розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма реалізації валютних відносин.

Складовими світової валютної системи є:

- форми міжнародних засобів платежу (золото, національні валюти, міжнародні валютні одиниці — СДР, ЕКЮ, євро⁸);
- уніфікований режим валютних паритетів та курсів;
- умови взаємної конвертованості валют;
- уніфікація правил міжнародних розрахунків;
- режим валютних ринків та ринків золота;
- міжнародні валютно-фінансові організації;
- міжнародне регулювання валютних обмежень.

⁸ СДР — скорочено від Special Drawing Rights, ЕКЮ — European Community Unit.

На міжнародній валютно-фінансовій конференції країн антигітлерівської коаліції, що відбулася у липні 1944 р. у м. Бреттон-Вудсі (США), були узгоджені основні принципи валютно-фінансового устрою, відомого як *третя світова*, або *Бреттон-Вудська, валютна система*. Ця угода почала діяти з грудня 1945 р. після підписання її 35 країнами.

Основою Бреттон-Вудської системи стала система золотовалютного стандарту, яка згодом трансформувалася у систему золото-долларового стандарту.

Основні характерні риси Бреттон-Вудської валютної системи:

- поряд із золотом як світові резервні та розрахункові валюти використовуються дві національні валюти — долар США та (у значно меншому обсязі) англійський фунт стерлінгів;
- створення Міжнародного валютного фонду (МВФ);
- офіційні курси валют установлювалися через визначення їхнього золотого вмісту (масштабу цін) і відповідно до цього твердо фіксувалися відносно долара США;
- міждержавне регулювання валютних відносин здійснювалося головним чином через посередництво МВФ.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чим поняття «валюта» відрізняється від поняття «гроші»?
2. Чи правомірно валюту ототожнювати з грошима у функції світових грошей? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Які види валют Ви можете назвати? За яким критерієм визначено кожний з видів валют, названий Вами?
4. Поясніть поняття «валютні відносини» і назвіть їх учасників (суб'єктів). Чи обмежуються валютні відносини тільки зовнішньоекономічними відносинами?
5. Що таке конвертованість валюти, які види конвертованості валюти Ви знаєте?

6. Яке економічне значення має вільна конвертованість валюти? У чому вона проявляється?
7. Що таке валютний курс, які види валютних курсів Ви знаєте?
8. Що таке валютна система, валютна політика, валютне регулювання?
9. Що таке платіжний баланс? Які статті платіжного балансу автоматично не врівноважуються? За рахунок яких джерел здійснюється балансування платіжного балансу?
10. Що таке золотовалютні резерви, яке їх економічне призначення та склад?
11. Визначте поняття та основні елементи світової та міжнародної валютних систем.

ЧАСТИНА 2. КРЕДИТ І БАНКИ

РОЗДІЛ 7 НЕОБХІДНІСТЬ ТА СУТНІСТЬ КРЕДИТУ

7.1 СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА КРЕДИТУ

Кредит — це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з переданням один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Основними ознаками відносин, що становлять сутність кредиту, є такі:

- учасники кредитних відносин повинні бути економічно самостійними;
- кредитні відносини є добровільними та рівноправними;
- кредитні відносини не змінюють власника цінностей, з приводу яких вони виникають;
- кредитні відносини є вартісними, оскільки виникають у зв'язку з рухом вартості;
- нееквівалентність кредитних відносин значно посилює в механізмі їх реалізації роль чинника платності, за яким позичальник повертає власникові більшу масу вартості, ніж сам одержує від нього.

Кредитори — це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи, урядові структури тощо), держава.

Позичальники — це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів.

7.2 СТАДІЇ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РУХУ КРЕДИТУ.

ПРИНЦИПИ КРЕДИТУВАННЯ

Рух позиченої вартості можна назвати відтворювальним і виразити формулою:

$$ВВ — НП — ОП ... ВП ... ВК — ПК — ОК, \quad (7.1)$$

де ВВ — формування вільної вартості у кредиторів;

НП — розміщення вільних коштів у позички;

ОП — одержання додаткових коштів позичальником;

ВП — використання позичальником одержаних коштів на свої потреби;

ВК — вивільнення коштів з обороту позичальника;

ПК — повернення позичальником коштів кредитору;

ОК — одержання кредитором коштів, наданих у позичку.

Виходячи з цієї формули, можна виділити такі етапи відтворювального руху кредиту:

1-ша стадія — формування вільної вартості як джерела надання позичок (операція ВВ);

2-га стадія — розміщення вільної вартості в позичку (операції НП—ОП);

3-тя стадія — використання позичальником коштів, одержаних у тимчасове розпорядження (операція ВП);

4-та стадія — вивільнення використаних позичальником коштів з його обороту або формування в нього доходів, достатніх для повернення позички (операція ВК);

5-та стадія — повернення позичальником вартості кредитору (операції ПК—ОК) та сплата процента. На цьому етапі завершується рух позиченої вартості і закінчуються відносини між кредитором і позичальником щодо даної позички.

На мікроекономічному рівні основними закономірностями руху кредиту є:

- зворотність руху вартості, що передана в позичку;
- тимчасовість перебування позиченої вартості в обороті позичальника;
- збереження позиченої вартості в процесі руху і повернення її до кредитора в повному обсязі.

На макроекономічному рівні закономірності руху кредиту проявляються в такому:

- кількісні параметри розвитку кредиту (за динамікою зростання кредитних вкладень) повинні бути адекватними динаміці обсягів ВВП;
- оскільки кожна позичкова операція є двоякою — як вимога і як зобов'язання, як актив і як пасив, загальні суми кредитних вкладень і позичених ресурсів у макро-масштабах завжди балансуються;
- зворотність і платність кредиту робить його найбільш адекватним ринковим умовам інструментом фінансування зростання капіталу в реальному секторі економіки;
- платність кредиту і здатність приносити дохід обом його суб'єктам визначають таку закономірність міжгалузевого руху кредиту, як спрямування коштів із галузей і секторів економіки з низькою рентабельністю у високорентабельні галузі, види виробництва.

Принципи кредитування. Основними, найбільш визнаними є такі принципи кредитування:

- цільове призначення позички;
- строковість передання коштів кредитором позичальнику;
- повернення позичальником коштів кредитору в повному обсязі;
- забезпеченість позички;
- платність користування позиченими коштами.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що є загальноекономічною причиною необхідності кредиту?
2. Які передумови виникнення кредитних відносин?
3. Яку абстракцію застосовуємо для того, щоб довести, що необхідність у кредиті залежить від коливань у джерелах формування капіталу?
4. Яка суперечність вирішується з допомогою кредиту?
5. У чому сутність кредиту? Які існують дискусії щодо сутності кредиту?
6. За якими ознаками відносини між економічними суб'єктами можна віднести до кредитних?
7. Що є спільного між кредитом та грошима, кредитом та фіскально-бюджетними відносинами?
8. Які існують сутнісні відмінності між кредитом та грошима?
9. У чому полягають сутнісні відмінності між кредитом та фіскально-бюджетними відносинами?
10. Що таке структура кредиту, які її елементи?
11. Кредит — явище статички чи динаміки? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Які стадії Ви можете виділити у відтворювальному русі кредиту?
13. Назвіть основні закономірності руху кредиту на мікро- і на макрорівнях.
14. Назвіть основні принципи організації кредитних відносин.

РОЗДІЛ 8 ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

8.1 СУТНІСТЬ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИДИ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА

*Діяльність з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників називається **фінансовим посередництвом**.*

Найпоширенішим є поділ фінансових посередників на дві групи:

- банки;
- небанківські фінансово-кредитні установи, які інколи називають ще спеціалізованими фінансово-кредитними установами чи парабанками⁹.

8.2 БАНКИ ЯК ПРОВІДНІ СУБ'ЄКТИ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА. ФУНКЦІЇ БАНКІВ

Банки виконують такі функції:

- трансформаційну;
- емісійну.

Трансформаційна функція банків зумовлена посередницькою місією банків взагалі і їх особливим місцем серед фінансових посередників зокрема. Полягає вона в зміні (трансформації) таких якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банки, як рівень ризикованості, строковість, обсяги та просторове спрямування.

Емісійна функція банків полягає в тому, що тільки вони можуть створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в оборот, збільшуючи пропозицію грошей, або ж вилучати їх з обороту, зменшуючи пропозицію грошей. Цю функцію виконує як центральний банк, емітуючи готівкові та депозитні гроші, так і комерційні банки, емітуючи депозитні гроші через механізм грошово-кредитного мультиплікатора.

⁹ Див.: Гроші та кредит / За ред. Б. С. Івасіва. — С. 291—292.

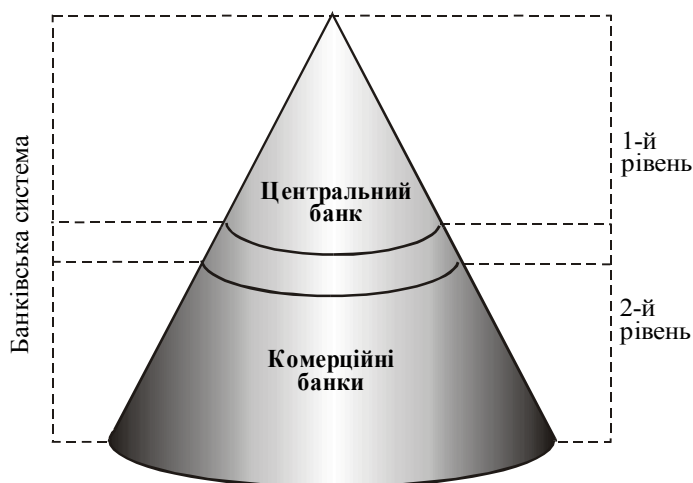

Рис. 8.1. Схема побудови банківської системи

8.3 НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ

Небанківські фінансово-кредитні установи теж є фінансовими посередниками грошового ринку, які здійснюють акумуляцію заощаджень і розміщення їх у дохідні активи: у цінні папери та кредити (переважно довгострокові).

Фінансові посередники класифікуються за видами послуг, які вони надають своїм кредиторам понад доходи на залучені кошти. Усередині групи договірних посередників за цим критерієм можна виокремити:

- страхові компанії;
- пенсійні фонди;
- ломбарди, лізингові та факторингові компанії.

Усередині групи інвестиційних посередників за цим критерієм можна виокремити:

- інвестиційні фонди;
- фінансові компанії;
- кредитні товариства, спілки тощо.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чи всіх посередників грошового ринку можна назвати фінансовими?

Чим характерна діяльність фінансових посередників?

2. У чому полягають економічне призначення та переваги фінансового посередництва?

3. Яка з наведених класифікацій фінансових посередників найбільш повно характеризує їх склад:

- центральний банк, комерційні банки, фінансові компанії;
- комерційні банки, небанківські фінансові посередники;
- банківські фінансові посередники, небанківські фінансові

посередники.

4. Яка з наведених характеристик банку є правильною і чому:

- банк — це фінансовий посередник грошового ринку;
- банк — це підприємство, що продукує і поставляє на ринок кредит;
- банк — це і фінансовий посередник, і кредитне підприємство.

5. Чи зберігають комерційні банки економічну самостійність у строго централізованій банківській системі?

6. Визначте, на яких фінансових посередників поширюється вимога обов'язкового резервування:

- на центральні банки;
- на інвестиційні банки та страхові компанії;
- на комерційні банки;
- на універсальні банки;
- на банки другого рівня;
- на всі банки.

І чому?

7. Визначте, до яких класифікаційних груп можна віднести таких небанківських фінансових посередників:

- кредитні товариства;
- інвестиційні фонди, інвестиційні банки;

- компанії страхування життя;
- ломбарди;
- лізингові компанії.

8. До якої категорії слід відносити інвестиційні банки — до банків чи до небанківських фінансових посередників і чому?

9. Чому для практики так важливо правильно визначити, що таке банк?

РОЗДІЛ 9 ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

9.1 ПРИЗНАЧЕННЯ, СТАТУС ТА ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ

Головне призначення центрального банку — це управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки. Центральний банк впливає на грошовий оборот через зміну пропозиції грошей і зміну ціни грошей. Своє призначення він реалізує завдяки тому, що відіграє в економічній системі особливу роль, а саме роль:

- емісійного банку;
- банку банків, тобто специфічної банківської інституції, яка формує банківські резерви і регулює діяльність банківської системи;
- органу державного управління, який відповідає за монетарну політику.

Центральний банк установлює для комерційних банків норму обов'язкових резервів, але розмір надлишкових резервів і характер їх використання комерційні банки визначають самостійно, враховуючи вплив різних чинників

Центральний банк, регулюючи пропозицію грошей, впливає на ціну грошей, тобто на рівень процентних ставок. Між пропозицією грошей і рівнем процентних ставок існує складний двозначний взаємозв'язок. Так, у короткостроковій перспективі, коли пропозиція грошей зростає, рівень процентних ставок знижується, але з перебігом часу ситуація змінюється:

- збільшення пропозиції грошей може мати стимулюючий вплив на економіку і забезпечити зростання національного доходу. В умовах зростання доходу суб'єкти економіки підвищують попит на гроші для нагромадження вартості і для фінансування інвестицій. Зростання попиту на гроші викликає підвищення рівня процентних ставок;
- збільшення пропозиції грошей може викликати зростання загального рівня цін в економіці і розгортання інфляційних процесів, що, у свою чергу,

також зумовлює підвищення попиту на гроші, а отже, і зростання рівня процентних ставок.

Правовий статус центрального банку можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими завданнями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності. Для виконання цих завдань центральний банк наділяється відповідними державно-владними і цивільно-правовими повноваженнями. Він є самостійною юридичною особою; його майно відокремлене від майна держави; центральний банк може ним розпоряджатись як власник. Він не є комерційною організацією.

9.2 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ

Призначення центрального банку і його специфічне місце в банківській системі обумовлюють основні напрями діяльності банку. Центральний банк відіграє таку багатогранну роль:

- емісійним центром готівкового обороту;
- банком банків;
- органом банківського регулювання та нагляду;
- банкіром і фінансовим агентом уряду;
- провідником монетарної політики.

Емісійний центр готівкового обороту. Емісія банкнот в історичному плані — найдавніший вид діяльності центрального банку. Саме ця діяльність, а точніше потреба в централізації банкотної емісії, спричинила надання одному з банків статусу емісійного і започаткувала формування центрального банку.

Банк банків. Центральний банк як банк банків забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків.

Орган банківського регулювання та нагляду. Успішне регулювання центральним банком грошового ринку потребує наявності в країні стабільної та надійної банківської системи.

Банкір і фінансовий агент уряду. Центральні банки, виступаючи у ролі банкіра уряду, тісно взаємодіють з фінансовими органами. Вони співпрацюють як при вирішенні загальних питань монетарної і фіскальної політики, так і під час повсякденного виконання фінансових операцій.

Провідник монетарної політики. Найважливішим у діяльності центрального банку є визначення і реалізація монетарної політики. Взагалі всі напрямки діяльності центрального банку тісно переплітаються, вони взаємопов'язані і взаємообумовлені, проте, безумовно, проведення монетарної політики є вінцем діяльності центрального банку, оскільки саме в цій діяльності найповніше реалізується призначення центрального банку. Разом з тим монетарна політика центрального банку слугує ключовим елементом всієї грошової системи країни. На ній базується весь механізм державного регулювання грошового обороту.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає економічне призначення центрального банку?
2. Яким чином центральний банк бере участь у формуванні безготівкової грошової маси?
3. Які чинники визначають співвідношення обов'язкових і надлишкових резервів комерційних банків?
4. Які чинники визначають співвідношення готівкової грошової маси і безготівкової?
5. У чому полягає особливість статусу центрального банку?
6. Які аргументи можна привести «за» і «проти» незалежності центрального банку у визначенні та реалізації грошово-кредитної політики?

РОЗДІЛ 10 КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ

10.1 ПОНЯТТЯ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Комерційні банки — кредитні установи, що здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів. Комерційні банки здійснюють на договірних умовах кредитне, розрахунково-касове та інше банківське обслуговування юридичних і фізичних осіб. Приймають і розміщують грошові вклади своїх клієнтів, ведуть рахунки банків-кореспондентів, а також можуть виконувати всі або деякі з таких операцій:

- фінансування капітальних вкладень за дорученням власників або розпорядників капіталів, що інвестуються;
- випуск платіжних документів та інших цінних паперів (чеків, акредитивів, векселів, акцій, сертифікатів, облігацій тощо);
- купівля, продаж і зберігання державних цінних паперів, а також цінних паперів інших емітентів;
- видача доручень, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- касове виконання державного бюджету;
- придбання права вимоги з постачання товарів і надання послуг, прийняття ризиків виконання таких вимог та їх інкасування (факторинг);
- купівля у підприємств і громадян та продаж їм іноземної валюти;
- купівля і продаж у держави і за кордоном дорогоцінних металів, природних дорогоцінних каменів, а також виробів з них;
- довірчі операції (залучення і розміщення коштів; управління цінними паперами тощо) за дорученням клієнтів;
- надання консультативних та інших послуг, пов'язаних із банківською та іншою комерційною і господарською діяльністю.

За формою власності комерційні банки поділяються на державні, кооперативні і колективні.

10.2 ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Комерційні банки різних видів і форм власності створюються у вигляді акціонерних товариств або товариств з обмеженою відповідальністю відповідно до Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства», «Про цінні папери і фондову біржу», «Про підприємництво», інших законодавчих актів України.

Статутний фонд новостворюваного комерційного банку формується тільки за рахунок власних коштів засновників у грошовій формі, що виключає можливість використовувати розподільний механізм для залучення бюджетних і кредитних ресурсів у банківську власність. Розмір статутного фонду визначається засновниками банку, але не може бути меншим за нормативні вимоги НБУ. Ці вимоги спрямовані на те, щоб забезпечити певний рівень надійності банку і його спроможності відповідати за своїми зобов'язаннями.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим:

- для місцевих кооперативних банків — 1 млн євро;
- для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, — 3 млн євро;
- для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України, — 5 млн євро.

Перерахування розміру статутного капіталу у гривні здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим НБУ на день укладення установчого договору.

10.3 ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

1. Пасивні операції — це операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. Ресурси комерційних банків — це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій. Їх поділяють на власні, залучені і позичені. Власний капітал становить майже третину всіх ресурсів, залучені і позичені — близько 70%.

2. Активні операції банків полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням і використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій і підтриманні ліквідності. Активні операції банків поділяються на кредитні та інвестиційні.

Кредитні операції полягають у проведенні комплексу дій, пов'язаних із наданням і погашенням банківських позичок. Банківське кредитування здійснюється відповідно до принципів строковості, цільового характеру, забезпеченості і платності кредиту.

Інвестиційні операції банків означають вкладення коштів у цінні папери підприємств (державних, колективних і приватних) на відносно тривалий період часу. Інвестиційні цінні папери — це боргові зобов'язання у вигляді акцій, облігацій, векселів, сертифікатів тощо. Цінні папери можуть бути об'єктом банківських інвестицій за умов вільного обігу їх на фондовому ринку.

3. Розрахунково-касове обслуговування клієнтів. Грошові розрахунки в Україні здійснюються з допомогою готівки та в безготівковій формі. Розрахунки готівкою застосовуються головним чином у процесі взаємовідносин підприємств, установ та організацій з населенням, а також між людьми, тобто вони обслуговують рух грошових доходів та видатків населення, хоча готівка може використовуватися і при розрахунках між юридичними особами. У розрахунках між юридичними особами переважна

більшість платежів здійснюється в безготівковому порядку. Безготівкове перерахування коштів може опосередковувати і рух грошових доходів і видатків населення, але його обсяг незначний. Основне місце в міжгосподарських безготівкових розрахунках посідають платежі за товарно-матеріальні цінності і послуги, а також фінансові перерахування клієнтів.

4. Банківські послуги — це ті дії банківських установ на замовлення клієнтів, які не пов'язані із залученням додаткових ресурсів. Основною формою оплати банківських послуг є комісії. Банки надають клієнтам різноманітні послуги. Їх об'єднують у певні групи за відповідними ознаками і критеріями. Найбільш поширеною є класифікація банківських послуг, в якій виділяють такі групи послуг: ліцензовані, неліцензовані, чисті, сурогатні, комісійні, гонорарні, спредові, балансові, позабалансові тощо.

10.4 ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Створення національної дворівневої банківської системи незалежної України почалося після прийняття у березні 1991 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Цим законом визначено, що перший рівень банківської системи представляє Національний банк (НБУ), а другий — комерційні банки різних форм власності. За НБУ закріплено статус центрального банку держави, що поряд з іншими функціями передбачає реєстрацію і ліцензування діяльності комерційних банків.

Гострими проблемами розвитку комерційних банків України є недостатність у багатьох із них капіталу і неякісна структура активів. Для оздоровлення банківської системи необхідно вжити рішучих заходів, особливо стосовно проблемних банків. Їх необхідно якомога швидше реорганізувати шляхом об'єднання, ліквідації. Серед проблемних переважна кількість малих банків. Їх активи невеликі і становлять лише 3,7% від загальної суми активів банківської системи, але негативні наслідки функціонування — значні, оскільки

мультиплікуються відповідно щільності економічних зв'язків з іншими суб'єктами господарювання.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке комерційний банк?
2. За якими ознаками класифікуються комерційні банки?
3. Операції комерційних банків.
4. У чому сутність пасивних операцій банків?
5. У чому сутність активних операцій банків?
6. На яких умовах здійснюється банківське кредитування позичальників?
7. Процентна ставка за банківськими кредитами.
8. Що таке банківські інвестиції?
9. Які існують форми міжгосподарських розрахунків?
10. Принципи організації грошових розрахунків в Україні.
11. У чому полягає касове обслуговування банком своїх клієнтів?
12. Визначення банківських послуг.
13. Становлення комерційних банків в Україні.
14. Розвиток комерційних банків в Україні.

РОЗДІЛ 11 **МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ**

Міжнародні та регіональні валютно-кредитні організації — це установи, які створені на базі багатосторонніх угод між державами. Найважливішу роль серед них у сучасний період відіграють Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР). Останній сьогодні є головною установою Групи Світового банку. Штаб-квартири організацій розташовані у Вашингтоні. Вказані установи було засновано на Міжнародній валютно-фінансовій конференції, яка відбулася у 1944 р. у Бреттон-Вудсі (США). СРСР та Україна хоча і брали участь у конференції, але не ратифікували угоди про МВФ та МБРР і не вступили до складу цих організацій. Наслідком стала багаторічна ізоляція СРСР та його союзників від світової економічної та валютно-фінансової системи, що значною мірою було зумовлено політичними та ідеологічними мотивами.

У 1992 р. у практиці міждержавних валютних відносин сталася досить значна подія: членами МВФ прийнято країни, що входили до колишнього СРСР, у тому числі й Україну. Завдяки цьому фактично завершено процес глобалізації економічного простору валютного регулювання, що здійснюється цією важливою міжнародною організацією.

11.1 МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Міжнародний валютний фонд — це валютно-фінансова організація міжурядового співробітництва. Його політика та діяльність регулюються статутом, який має назву Статті угоди МВФ. Специфіка Фонду порівняно з іншими міжурядовими організаціями полягає у тому, що у своїй діяльності він об'єднує функції регулювання, фінансування, нагляду та консультування

держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин. Ці функції впливають з основних цілей МВФ, які закріплені у Статті 1 угоди МВФ:

- сприяти міжнародному співробітництву у валютній сфері через постійно діючу установу, що створює механізм для консультацій та співробітництва з міжнародних валютно-фінансових проблем;

- сприяти розширенню та збалансованому зростанню міжнародної торгівлі і тим самим досягненню і підтримці високого рівня зайнятості та реальних доходів і розвитку продуктивних ресурсів усіх держав-членів як першочерговим завданням економіки;

- підтримувати стабільний та упорядкований валютний режим держав-членів, а також запобігати конкурентному знеціненню валют;

- надавати допомогу у створенні багатосторонньої системи платежів за поточними операціями між державами-членами, а також в усуненні валютних обмежень, які гальмують розвиток світової торгівлі;

- зміцнювати впевненість держав-членів шляхом тимчасового надання в їх розпорядження за відповідних гарантій загальних ресурсів Фонду і в такий спосіб уможлиблювати коректування диспропорцій у їхніх платіжних балансах без застосування заходів, що завдають шкоди національному та міжнародному розвитку;

- відповідно до наведеного вище скорочувати тривалість та зменшувати масштаби не рівноваги у зовнішніх платіжних балансах держав-членів.

При наданні кредитів МВФ ставить перед країнами-боржниками деякі політичні та економічні умови, які втілюються у програмах перебудови економіки. Цей порядок називається принципом обумовленості. Як правило, вказані програми охоплюють заходи, що належать до сфери бюджетно-податкової, кредитно-грошової політики, цінового механізму, зовнішньої торгівлі, міжнародних кредитних та валютно-розрахункових відносин. Вони пов'язані зі зменшенням державних витрат, підвищенням податків і ставки позичкового процента, зміною валютного курсу та ін.

Кожна країна-учасниця, вступаючи у Фонд, робить відповідний внесок, який визначається встановленою квотою. Розмір такої квоти, що переглядається з періодичністю у п'ять років, розраховується на основі оцінки економічного потенціалу окремих країн у світовому господарстві. Відносно розміру квот визначається «вага» голосу кожної країни в керівництві Фондом та обсяг її можливих запозичень.

11.2 СВІТОВИЙ БАНК

Світовий банк являє собою групу споріднених організацій, тому досить часто говорять про Групу Світового банку. До неї входять: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (саме його інколи називають скорочено Світовим банком), Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороння агенція гарантування інвестицій, а також Міжнародний центр урегулювання інвестиційних конфліктів.

Офіційні цілі членів Групи Світового банку — зменшення бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічному розвитку останніх і залучення ресурсів з розвинутих країн до країн, що розвиваються. Зазначимо, що основна різниця між Світовим банком і МВФ полягає в тому, що МВФ більше концентрує свою увагу на питаннях короткострокової фінансової стабільності в країнах, тоді як Світовий банк зосереджується переважно на середньо- та довгострокових (за терміном реалізації) проектах структурних та галузевих перетворень в економіках країн. Ось чому, коли йдеться про фінансову стабілізацію в Україні, то це питання насамперед стосується діяльності МВФ. Коли ж мова йде про структурні і галузеві реформи, то тут на перший план серед міжнародних фінансових організацій постає Світовий банк, який концентрує свою увагу на перетвореннях на мікрорівні, на питаннях приватизації, дерегуляції галузевих перетворень, сприяє реформуванню енергетичної галузі, сільського господарства, соціального сектору тощо.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) на початку своєї діяльності був призначений стимулювати приватні інвестиції у західноєвропейських країнах після Другої світової війни.

МБРР надає довгострокові позички країнам-членам та гарантує кредити, які надані цим країнам приватними банками та іншими кредиторами на двосторонній основі. Право брати участь у діяльності банку мають тільки члени МВФ. Право голосу в органах МБРР визначається розміром внеску до його капіталу.

11.3 РЕГІОНАЛЬНІ МІЖНАРОДНІ КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІ ІНСТИТУЦІЇ

Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції мають схожі цілі — це розвиток економіки, економічного співробітництва та інтеграції у регіоні. У них однотипний порядок формування пасивів, однакова форма правління, ідентичні об'єкти кредитування — переважно інфраструктура, сільське господарство, добувна промисловість. Усі вони видають кредити лише країнам-членам.

Поява цих інституцій пов'язана із прискоренням у 60-ті роки розпаду світової колоніальної системи, з поширенням регіонального співробітництва та економічної інтеграції країн, що розвиваються. До найвідоміших регіональних міжнародних кредитно-фінансових установ передусім відносять Міжамериканський банк розвитку (МаБР), Африканський банк розвитку (АфБР) та Азіатський банк розвитку (АзБР).

11.4 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) є регіональним міжнародним банком, що розпочав свою діяльність у 1991 р. Банк було створено зі спеціальною конкретною метою — сприяти структурним перетворенням щодо створення ринкової економіки у країнах Центральної і Східної Європи та країнах—колишніх республіках СРСР. Відповідно до

Угоди про створення ЄБРР він діє тільки в тих країнах, які дотримуються принципів багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки і запроваджують їх у життя. Дотримання цих принципів ретельно контролюється Банком.

Банк розташований у Лондоні, має статус міжнародної фінансової установи, до складу якої входить 61 член: 59 держав, включаючи всі європейські країни, країни інших регіонів світу (США, Мексика, Австралія, Єгипет, Японія та ін.), Європейський союз (ЄС) і Європейський інвестиційний банк (ЄІБ). Статутний капітал банку становить 20 млрд євро. Кожна країна-член представлена у Раді керуючих та Раді директорів Банку. В Україні ЄБРР має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора¹⁰.

Головною особливістю ЄБРР, що відрізняє його від інших банків розвитку, є підтримка ним саме приватної підприємницької ініціативи. У цьому положенні виявляється сутність діяльності ЄБРР, яка проголошує, що не менше 60% загального обсягу фінансування Банку повинно спрямовуватися до приватного сектору.

11.5 БАНК МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ

Найстарішою кредитною інституцією регіонального типу є Банк міжнародних розрахунків (БМР). Банк було засновано у ході реалізації плану Юнга після Першої світової війни 20 січня 1930 р. відповідно до міждержавних угод. Основна мета його створення полягала у врегулюванні проблем платежів Німеччини. Засновниками БМР стали група із шести центральних банків (Бельгії, Великобританії, Німеччини, Італії, Франції та Японії) і група банків США на чолі з Банкірським домом Моргана. За згодою сторін Банк був розташований у Швейцарії, яка надала йому Установчу хартію, але його діяльність регулюється міжнародним правом. Нова міжнародна організація повинна була сприяти співробітництву центральних банків країн-учасниць і

¹⁰ Тобто кредити ЄБРР виключаються із суми державного боргу при його реструктуризації.

надавати додаткові можливості щодо здійснення міжнародних фінансових операцій (стаття 3 першого Статуту). БМР розпочав свою діяльність 17 травня 1930 р. у Базелі. До 1932 р. його учасниками стали ще 19 країн Європи.

Банк міжнародних розрахунків незмінно залишається центральною банківською установою на світовій арені. Він належить центральним банкам країн-членів, контролюється ними, надає чимало суто спеціалізованих послуг центральним банкам як членам БМР, так і іншим центральним банкам.

Одна з основних цілей міжнародної діяльності Банку полягає в зміцненні міжнародної фінансової стабільності. Особливої актуальності така діяльність набуває в сучасних умовах інтеграції світових фінансових ринків. Це визначає місце і роль банку в системі міжнародних відносин: БМР є місцем зустрічі представників центральних банків; є банком центральних банків — зберігає їх депозити, які становлять значну частку світових валютних резервів, здійснює розрахунки між ними на кліринговій основі; є агентом або довіреною особою з різноманітних міжнародних фінансових домовленостей.

Членами БМР нині є 41 центральний банк країн Європи, Азії, Африки та США, ряд країн очікують рішення щодо включення їх до БМР.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке міжнародні валютно-кредитні установи та яке їх призначення?
2. Що означає «принцип обумовленості»?
3. Як формується капітал МВФ?
4. Які основні типи програм використовує МВФ у відносинах з Україною?
5. Які інституції входять до Групи Світового банку?
6. Як формуються ресурси МБРР?
7. Дайте характеристику міжнародним регіональним валютно-кредитним організаціям.
8. Які проекти кредитує МБРР в Україні?

9. Які цілі створення ЄБРР? Основні напрями його співробітництва з Україною.

10. Охарактеризуйте основні інструменти фінансування, що застосовує у своїй діяльності ЄБРР?

11. У чому полягає специфіка Банку Міжнародних розрахунків?

12. Які основні функції виконує Банк Міжнародних розрахунків?

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

ТЕМА 1. Сутність і функції грошей

Гроші – товар товарів, що безпосередньо обмінюється на всі інші товари.

Гроші – загальний еквівалент для всіх інших товарів, який слугує засобом вираження вартості товару.

Гроші – специфічний товар, що виконує роль загального еквіваленту.

Загальний еквівалент – товар, необхідний всім без винятку мешканцям певного регіону.

Проста (випадкова) форма вартості характеризується стихійним, випадковим, нерегулярним обміном товарів, які вироблялись як правило для власного споживання.

Повна (розгорнута) форма вартості характеризується регулярним обміном товарів (завдяки зростанню товарних обсягів на ринку), при цьому виникає потреба в еквіваленті вартості.

Загальна (еквівалентна) форма вартості характеризується виділенням із загальної маси товарів одного, який став виконувати роль загального еквіваленту.

Грошова форма вартості характеризується появою грошового товару-еквіваленту (завдяки розширенню меж товарного виробництва і обміну та неможливості задоволення вимог ринку товаром-еквівалентом у речовій формі).

Вартість грошей визначається їх купівельною спроможністю.

Ціна грошової одиниці – її валютний курс.

Повноцінні гроші – карбувались із дорогоцінного металу, тому мали власну внутрішню вартість (на етапі зародження і становлення ринкових відносин).

Неповноцінні гроші це гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу, сучасні готівкові (банкноти або чекові депозити) мають відносну вартість, яка визначається їх купівельною спроможністю.

Раціоналістична концепція походження грошей пояснює виникнення грошей як результат певної раціональної угоди між людьми через необхідність виділення спеціального інструменту для обслуговування сфери товарного обігу і підвищення ефективності її функціонування.

Еволюційна концепція походження грошей стверджує, що гроші з'явилися незалежно від волі людини, вони виділились із загальної товарної маси у результаті розвитку товарного виробництва та обміну, оскільки є найбільш придатними для виконання функціональної ролі грошового товару.

Портативність – властивість грошей бути зручними для транспортування та обміну.

Довговічність – властивість грошей мати довгий термін існування у тій формі, в якій вони були емітовані.

Легко-подільність – властивість грошей бути зручними під час розрахунків за придбані товари.

Однорідність – властивість грошей не втрачати своїх властивостей у процесі експлуатації.

Ідентифікованість – здатність грошей легко і швидко ідентифікуватись у процесі експлуатації.

Загально-визначеність – законність грошей як платіжного засобу на території країни.

Стабільність – здатність грошей протягом тривалого періоду зберігати однакову купівельну спроможність.

Купівельна спроможність грошей – кількість товарів (послуг), які можна придбати за одну грошову одиницю.

Емісія – процес випуску (карбування) грошових знаків у всіх формах в обіг.

Сеньйораж – монетарний доход, який одержує держава від емісії грошей. Він утворюється, якщо номінальна вартість грошової одиниці перевищує витрати на її виробництво.

Монета – установленої форми зливки металу, вагу та пробу яких засвідчує своїм штемпелем держава.

Повноцінна монета – монета, виготовлена з дорогоцінного металу, лігатура якої не перевищує 10%.

Лігатура – домішки в повноцінну монету недорогоцінних металів для забезпечення міцності монети.

Ремедіум – межа зношування монети (встановлювався у розмірі 1% від ваги монети).

Білонна монета – монета, виготовлена з недорогоцінних металів, розмінна монета.

Аверс – лицьова сторона монети.

Реверс – зворотна сторона монети.

Гурт – бокова сторона монети.

Демонетизація золота – процес припинення обміну неповноцінних грошей на золото в будь-якій формі.

Кредитні гроші – неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин та є борговими зобов'язаннями певних суб'єктів ринкової економіки.

Готівкові гроші – неповноцінні знаки вартості у вигляді купюр та розмінної монети різного номіналу, які використовуються економічними суб'єктами як засіб обігу та платежу.

Депозитні гроші – різновид банківських грошей, які не мають речового вираження та існують у вигляді певних сум на банківських рахунках і використовуються у безготівкових розрахунках.

Електронні гроші – різновид депозитних грошей, які існують у пам'яті комп'ютерів і здійснюють свій рух автоматично за безпосереднім розпорядженням власника поточного рахунка.

„Квазі” гроші – специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена і відхиляється від загальноприйнятих стандартних форм.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання встановленого терміну визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Вексель простий – просте і нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця сплатити власнику векселя у вказаний строк у вказаному місці вказану суму.

Вексель переказний (тратта) – письмовий наказ векселетримача (*трасанта*), адресований платникові (*трасатові*), сплатити третій особі (*ремітентові*) певну суму грошей у певний термін.

Ремітент – одержувач грошей, який володіє векселем, пред'являє його до оплати трасату і одержує гроші.

Жиро – (від іт.giro – оборот, звертання): 1) письмовий наказ, доручення банкові з боку клієнта про перерахування визначеної суми грошей з рахунка цього клієнта на рахунок третьої особи, якій клієнт бажає передати гроші; 2) передатний напис на векселі, чеку тощо. Див. також *індосамент*.

Індосамент – спеціальний надпис на зворотному боці векселя (або на додатковому аркуші – *алонжі*), за яким векселедержатель передає всі або тільки певні права тому, хто придбав вексель. Індосамент має бути безумовним. Частковий індосамент недійсний. Індосамент буває передаточним, передорученим і заставним, кожний з яких, у свою чергу, може бути іменним, бланковим і на пред'явника.

Алонж – прикріплений до векселя додатковий лист, на якому роблять передатні написи (індосамент), якщо на зворотному боці векселя вони не вміщаються. Перший передатний напис на алонжі прийнято робити так, щоб він починався на векселі, а закінчувався на алонжі.

Індосант – векселедержатель, який передав вексель за індосаментом.

Індосат – векселедержатель, який одержав вексель за індосаментом.

Акцепт – гарантія оплати або згода на оплату грошових, товарних або розрахункових документів.

Банкнота – простий вексель емісійного банку, безстрокове зобов'язання, не пов'язане з конкретною торговельною операцією. Випускаються у купюрах різного номіналу і знаходяться в обігу будь-який термін.

Чек – письмове розпорядження власника поточного рахунка банку про виплату певній особі вказаної в ньому грошової суми.

Депонування коштів – внесення певних грошових сум на зберігання до банку, зокрема – для забезпечення банківської гарантії вчасності платежу.

Акредитив – специфічна форма безготівкових розрахунків, при якій одна установа банку доручає іншій провести за рахунок спеціально заброньованих для цього коштів оплату товарно-транспортних документів за відвантаженими товарами чи наданими послугами.

Акредитив відзивний – може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-емітента від гарантування платежів за акредитивом).

Акредитив безвідзивний – може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Бенефіціар – юридична особа, на користь якої виставлений акредитив (продавець, виконавець робіт або послуг тощо).

Функція грошей – певна „робота” грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі відтворення.

Міра вартості – функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

Ціна – грошове вираження вартості товару.

Масштаб цін – величина грошової одиниці, що використовується для вимірювання і порівняння ціни товарів (робіт, послуг).

Засіб обігу – функція, в якій гроші виступають як посередник в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

Засіб платежу – функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

Засіб нагромадження – функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі.

Світові гроші – функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті та забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

ТЕМА 2. Грошовий оборот і грошова маса

Грошовий оборот – безперервний рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання національного продукту, який здійснюється шляхом безготівкових розрахунків та через обіг готівки.

Суб'єктами грошового обороту є всі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні національного продукту.

На **мікроекономічному рівні** грошовий оборот обслуговує кругообіг індивідуального капіталу.

На **макроекономічному рівні** грошовий оборот обслуговує кругообіг усього суспільного капіталу.

Грошовий потік – сукупність платежів, які обслуговують окремий етап процесу розширеного відтворення. Кількість грошових платежів, які здійснюються економічними суб'єктами, становлять у сукупності грошовий оборот.

Грошовий обіг – сектор грошового обороту, рух грошей, що обслуговує сферу обміну.

Фінансово-кредитний сектор – частина грошового обороту, пов'язана з процесами розподілу вартості ВВП, за якого рух грошей відбувається нееквівалентно (тобто назустріч грошовому платежу платник не одержує реального еквівалента у формі товарів чи послуг).

Грошова маса – сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний визначений момент часу (кінець року, кварталу тощо).

Грошовий агрегат – специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності.

Грошова база – гроші, які не беруть участі в кредитному обороті та грошовому обігу, але створюють базу для їх розширення.

Швидкість обігу грошей – частота переходу грошей від одного суб'єкта грошових відносин до іншого при обслуговуванні процесу реалізації товарів та послуг за певний період.

Закон грошового обігу : протягом даного періоду для обігу необхідна лише певна, об'єктивно обумовлена маса купівельних і платіжних засобів.

Грошово-кредитна мультиплікація – процес створення безготівкових грошей при кредитуванні банками клієнтури на основі вільних резервів, що надійшли до банку ззовні.

Вільний резерв – сукупність грошових коштів комерційних банків, які в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для здійснення активних операцій.

ТЕМА 3. Грошовий ринок

Грошовий ринок – сектор ринку, на якому здійснюється купівля-продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар.

Купівля грошей – форма одержання суб'єктами ринку в своє розпорядження певної суми грошей в обмін на фінансові інструменти.

Продаж грошей – форма передачі грошей їх власниками своїм контрагентам у тимчасове користування в обмін на фінансові інструменти, які надають їм можливість зберегти право власності на ці гроші, відновити право розпорядження ними та одержати процентний дохід.

Фінансові інструменти – боргові або неборгові зобов'язання покупців перед продавцями грошей.

Пряме фінансування – направлений рух грошових коштів безпосередньо від власників цих коштів до позичальників.

Опосередковане (непряме) фінансування – направлений рух грошових коштів від їх власників до позичальників через фінансових посередників.

Фінансові посередники – особливі підприємства, які акумулюють тимчасово вільні грошові кошти економічних суб'єктів і передають їх позичальникам на комерційних засадах.

Ринок грошей – сегмент грошового ринку, на якому купують короткострокові грошові кошти (до 1 року).

Ринок капіталів - сегмент грошового ринку, на якому купують середньо- та довгострокові грошові кошти (більше 1 року).

Ринок банківських кредитів здійснює акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів та передачу їх у кредит за принципами кредитування.

Ринок послуг небанківських фінансово-кредитних установ акумулює заощадження і розміщує їх у доходні активи.

Фондовий ринок здійснює переміщення небанківського позичкового капіталу, який приводиться у рух за допомогою фондових цінностей.

Ринок позичкових зобов'язань охоплює відносини банків з їх клієнтами щодо формування та розміщення кредитних ресурсів.

Валютний ринок охоплює відносини між економічними суб'єктами з приводу купівлі-продажу валюти на основі попиту та пропозиції.

Ринок цінних паперів охоплює як кредитні відносини, так і відносини співволодіння, які оформлюються спеціальними документами (цінними паперами), що можуть продаватися, купуватися, погашатися.

Відкритий ринок забезпечує купівлю-продаж державних цінних паперів Центральним банком.

Міжбанківський ринок забезпечує проведення банківських операцій щодо розміщення тимчасово вільних грошових коштів у формі міжбанківських депозитів і кредитів.

Попит на гроші – запас грошей, який прагнуть мати економічні суб'єкти в своєму розпорядженні на певний визначений момент часу.

Трансакційний мотив нагромадження грошей – потреба в запасі грошей для здійснення поточних платежів.

Мотив обачності – створення запасу грошей на не передбачувані потреби в майбутньому.

Спекулятивний мотив – створення запасу грошей для перетворення їх у високодохідні фінансові інструменти.

Пропозиція грошей – бажання економічних суб'єктів позичити певну частину своїх грошових коштів заради одержання доходу.

Головна функція грошового ринку – балансування попиту і пропозиції грошей та формування ринкового рівня процента як ціни грошей.

ТЕМА 4. Грошові системи

Грошова система – законодавчо встановлена державою форма організації грошового обороту в країні.

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їх взаємодією, які зумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи.

Системи металевго обігу - грошові системи, за яких в обігу використовуються повноцінні монети, а неповноцінні гроші вільно обмінюються на дорогоцінний метал.

Системи паперово-кредитного обігу – грошові системи, за яких в обігу використовуються грошові знаки, що не мають внутрішньої вартості (тому держава забезпечує сталість емітованих грошей).

Ринкові – грошові системи, за яких регулювання грошового обороту здійснюється переважно економічними методами.

Неринкові – грошові системи, за яких регулювання грошового обороту здійснюється адміністративними методами.

Відкриті – грошові системи, в яких валютні операції здійснюються за мінімальних обмежень (валюта повно-конвертована, застосовуються ринкові механізми регулювання валютного ринку).

Закриті – грошові системи, за яких використовуються валютні обмеження, ізоляція національної економіки від світової.

Саморегульовані – грошові системи, в яких діє механізм стихійного регулювання грошового обороту.

Біметалізм – грошова система, в якій законодавчо роль загального еквівалента виконували два дорогоцінних метали – золото і срібло.

Система „паралельної” валюти – різновид біметалізму, коли співвідношення між золотом і сріблом встановлювалось стихійно (на ринку).

Система подвійної валюти – різновид біметалізму, коли співвідношення між золотом і сріблом встановлювалось законодавчо державою.

Система «кульгаючої» валюти – різновид біметалізму, коли один із видів дорогоцінного металу (як правило срібло) карбувався в закритому порядку.

Закон Коперніка-Грешема: гірші гроші (срібло) витискують кращі (золото).

Монометалізм – грошова система, в якій роль загального еквівалента виконує один метал (золото, срібло, мідь), а паперові знаки вартості обмінювались на грошовий метал.

Золотомонетний стандарт – різновид золотого монометалізму, за якого золото виконувало всі функції грошей, в обігу використовувались як золоті монети, так і банкноти. При цьому неповноцінні паперові гроші могли вільно обмінюватись на золото.

Золото-зливковий стандарт – різновид золотого монометалізму, за якого в обігу відсутні золоті монети (та їх вільне карбування), обмін паперових грошей здійснюється на золоті зливки.

Золото-девізний стандарт – різновид золотого монометалізму, за якого в обігу відсутні золоті монети, обмін паперових грошей здійснюється на іноземну валюту (девіз), яка в свою чергу розмінюється на золото.

Регульовані – грошові системи, в яких порядок регулювання грошового обороту є окремим елементом грошової системи.

Паперово-грошова система – грошова система, за якої емісія грошових знаків (казначейських білетів) здійснюється державним казначейством для покриття бюджетного дефіциту.

Система кредитних грошей – грошова система, за якої використовується кредитний механізм емісії грошей, що створює передумови для забезпечення їх сталості шляхом регулювання пропозиції грошей відповідно до потреб обороту в платіжних засобах.

Національна грошова система – законодавчо встановлена державою форма організації грошового обороту в країні. Сучасна національна грошова система України це грошова система ринкового типу.

Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених цілей заходів щодо регулювання грошового обороту, які здійснює держава через ЦБ.

Експансійна політика (політика „дешевих” грошей) - сукупність заходів, націлених на розширення пропозиції грошей.

Рестрикційна політика (політика „дорогих” грошей) – сукупність заходів, націлених на скорочення пропозиції грошей.

Інструменти грошово-кредитної політики – конкретні заходи ЦБ, спрямовані на зміну маси грошей в обігу та рівня процентної ставки.

Монетизація бюджетного дефіциту полягає в пошуку грошових коштів, достатніх для покриття (фінансування) перевищення бюджетних витрат над бюджетними доходами.

Монетизація ВВП полягає в доведенні маси грошей в обороті до рівня, достатнього для успішної реалізації всього обсягу вироблених товарів та послуг і погашення боргових зобов'язань.

ТЕМА 5. Інфляція і грошові реформи.

Інфляція – процес знецінення грошей внаслідок їх надмірного випуску та переповнення ними каналів грошового обігу при не підкріпленні кожної емітованої грошової одиниці товарною масою.

Індекс споживчих цін характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для споживання.

Індекс цін виробника характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують підприємства для виробничого споживання.

Дефлятор ВВП характеризує зміну в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані споживачам.

Цінова інфляція проявляється у формі зростання цін.

Інфляція заощаджень проявляється у зростанні вимушених заощаджень при зафіксованих державних цінах і доходах.

Девальвація - зниження курсу національної валюти відносно іноземної.

Повзуча інфляція характеризується зростанням маси грошей в обороті з незначним зростанням цін (до 5% на рік).

Помірна інфляція проявляється у прискоренні знецінення грошей у формі зростання цін у межах від 5% до 20% на рік, що спонукає економічних суб'єктів вживати адаптаційних заходів.

Галопуюча інфляція характеризується нерівномірним, стрибкоподібним зростанням цін (20-50, 100%% на рік), що не піддається регулюванню.

Гіперінфляція характеризується надзвичайно високими темпами зростання цін – більш як 100% на рік, гроші починають втрачати свої функції, поширюється бартер, порушуються фінансово-кредитні механізми.

Інфляція витрат спричиняється тиском на ціни з боку зростання витрат виробництва.

Інфляція попиту спричиняється тиском на ціни з боку грошей внаслідок збільшення їх пропозиції і зумовленого цим збільшення платоспроможного попиту на ринках товарів.

Антиінфляційна політика – комплекс заходів щодо державного регулювання економіки, які спрямовані на боротьбу з інфляційними процесами.

Грошова реформа – радикальний спосіб повної або часткової перебудови державою грошової системи з метою оздоровлення чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту.

Повна (структурна) грошова реформа передбачає впровадження в обіг нової грошової одиниці та структурну перебудову економіки, державних фінансів, банківської та валютної систем.

Реформа часткового типу зводиться лише до зміни окремих елементів грошової системи (масштабу цін, виду грошових знаків, механізму емісії).

Формальна реформа зводиться до зміни купюр старого зразка на нові, а величина грошової одиниці (масштаб цін) залишається незмінною.

Деномінаційна реформа зводиться до збільшення масштабу цін.

Конфіскаційна реформа зводиться до диференційованого обміну старих грошей на нові залежно від суми запасу грошей, форми їх зберігання та статусу власника.

Неконфіскаційна реформа зводиться до зміни запасів грошей, доходів і цін для всіх економічних суб'єктів за єдиним співвідношенням.

Одномоментна реформа характеризується введенням нових грошей в обіг за короткий (7-15 днів) термін.

Реформа паралельного типу зводиться до поступового введення в оборот нових грошових знаків, які паралельно функціонують в обігу зі старими.

Нуліфікація – вид грошової реформи, коли старі грошові знаки офіційно оголошуються недійсними і вилучаються з обороту, а в обіг вводяться нові гроші.

Ревальвація – вид грошової реформи, за якої здійснюється офіційне підвищення державного курсу національної валюти щодо іноземної.

Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм

Абстрактні теорії грошей характеризуються перебільшеною увагою до внутрішніх аспектів природи грошей і недооцінкою зовнішніх, що проявляється у впливі грошей на економічні процеси в суспільстві.

Металістична (абстрактна) теорія ототожнювала грошовий обіг і товарний обмін, стверджувала, що золото і срібло вже за своєю природою є грішми,

гроші є простий елемент обміну, а резервній функції металевих грошей надавала фундаментального значення.

Номіналістична (абстрактна) теорія полягає у запереченні товарної природи грошей і визначенні їх як умовних знаків, позбавлених внутрішньої вартості. Гроші виникли як продукт погодженості між людьми з метою полегшення обміну або як наслідок законодавчих актів уряду, а вартість грошей не залежить від їх монетарного змісту і визначається лише номіналом.

Монетаристські теорії характеризуються увагою до ролі грошей у відтворювальному процесі.

Кількісна (монетаристська) теорія полягає у визначенні співвідношення між наявною грошовою масою та номінальною величиною ринку товарів та послуг.

Постулат причинності наголошує на тому, що зміна цін визначається зміною кількості грошей в обігу.

Постулат пропорційності говорить, що ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей в обігу.

Постулат однорідності стверджує, що у разі зміни кількості грошей у тій самій пропорції змінюються ціни на всі товари, а співвідношення цін на окремі товари залишається незмінним.

„Кон’юнктурний” варіант М.І. Туган-Барановського – загальний рівень цін, а отже і вартість грошей він пов’язує не з кількістю грошей, а з загальними умовами товарно-грошового ринку, або загальною кон’юктурою товарного ринку.

Кейнсіанська концепція кількісної теорії грошей: на короткострокових інтервалах вплив грошей на економіку здійснюється не за постулатами кількісної теорії (через ціни), а й за допомогою норми процента, зміна якого безпосередньо впливає на інвестиційну активність економічних суб’єктів, а через неї – на рівень зайнятості, обсяги виробництва, темп економічного зростання.

Грошове правило М. Фрідмена: центральний банк США повинен взяти зобов'язання підтримувати, наскільки це можливо, стійкі темпи зростання кількості грошей, не припускаючи сезонних коливань грошового запасу.

ТЕМА 6. Валютний ринок і валютні системи

Валюта – грошові кошти будь-якої країни.

Валюта – будь-які грошові кошти, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньо-економічними відносинами.

Валюта – грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей.

Національна валюта – платіжний засіб, що емітується національною банківською системою.

Іноземна валюта – платіжний засіб, що емітується банківськими системами інших країн.

Коллективна валюта – платіжний засіб, що емітується міжнародними фінансово-кредитними установами і функціонує за міждержавними угодами.

Конвертованість – здатність валюти вільно обмінюватись на валюти інших країн та міжнародні платіжні засоби за діючим курсом.

Повна конвертованість – здатність національної валюти вільно обмінюватись на іноземну для всіх категорій власників і по всіх операціях без обмежень.

Часткова конвертованість означає, що на певні валютні операції та окремі категорії власників режим конвертованості не поширюється, тобто вводяться певні обмеження.

Зовнішня конвертованість – вільний обмін національної валюти на іноземну лише для нерезидентів.

Внутрішня конвертованість – вільний обмін національної валюти на іноземну лише для резидентів.

Валюта оплати – валюта, якою фактично оплачують товари (послуги) згідно із зовнішньо-економічною угодою чи погашають міжнародний кредит.

Валюта кредиту – валюта, якою надається міжнародний кредит за угодою кредитора і позичальника.

Валюта ціни – валюта, в якій встановлюється ціна товару (послуги) у зовнішньоторговельному контракті або визначається сума міжнародного кредиту.

Валютні відносини – відносини, що виникають під час функціонування грошей у міжнародному обігу.

Валютне котирування – визначення і встановлення курсу іноземної валюти до національної.

Валютна політика – сукупність організаційно-правових та економічних заходів у сфері міжнародних валютних відносин, спрямованих на досягнення визначених державою цілей.

Валютне регулювання – сукупність заходів, що реалізуються міжнародними організаціями, державою у сфері валютних відносин.

Валютний контроль – сукупність заходів з дотримання валютного законодавства при здійсненні валютних операцій за участю резидентів та нерезидентів.

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Фіксований валютний курс – встановлені урядом постійні фіксовані пропорції обміну національної валюти на іноземну і навпаки.

Плаваючий валютний курс – курс, що формується на валютному ринку під впливом попиту і пропозиції.

Золотий паритет – відношення вагової кількості золота, що містилося у двох грошових одиницях, які обмінювались одна на одну.

Валютний ринок – сукупність спеціальних інститутів і механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно купувати-продавати національну та іноземну валюти на основі попиту та пропозиції.

Дисконтна політика – система заходів ЦБ, які полягають у цілеспрямованому підвищенні чи зниженні облікової ставки, а також відповідної зміни ставки депозитного та позичкового процента.

Девізна політика – сукупність заходів з метою корекції курсу національної валюти за допомогою валютної інтервенції та валютних обмежень.

Валютна інтервенція – операції щодо купівлі та продажу власної валюти або конкурентної – іншої держави.

Валютні обмеження – законодавчо визначені обмеження на здійснення валютних операцій в країні (для певних груп економічних суб'єктів, для певних видів операцій, валют тощо).

Валютні операції – операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності.

Міжнародна резервна валюта – валюта, що використовується для покриття дефіциту платіжного балансу, надання позик, кредиту, фінансування допомоги тощо. Її головною функцією є створення валютних державних резервів.

Міжнародна торгова валюта – валюта, що використовується для оцінки міжнародних торговельних операцій (експорт та імпорт товарів, послуг, капіталу), або валюта як товар, що є предметом купівлі-продажу.

Валютна система – державно-правова форма організації міжнародних валютних відносин між державами.

Валютна система – організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору.

Національна валютна система – складова грошової системи країни, функціонування якої регламентується національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права.

Регіональна валютна система – договірно-правова форма організації валютних відносин між групами країн.

Світова валютна система – спільно розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма реалізації валютних відносин.

ТЕМА 7. Необхідність та сутність кредиту

Кредит – форма прояву кредитних відносин, форма руху позичкової вартості від кредитора до позичальника з приводу її надання, використання та погашення на умовах повернення, платності, строковості.

Кредитні відносини виникають з приводу перерозподілу позиченої вартості на засадах повернення.

Позичена вартість є реальною (у грошовій або товарній формі) й фактично переданою кредитором позичальнику.

Позичка – передана кредитором позичальнику позичена вартість, що оформлюється відповідною угодою з дотриманням вимог чинного законодавства.

Кредитори – учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам.

Позичальники – учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів.

Натуралістична теорія трактує кредит як спосіб перерозподілу капіталів.

Капітало-творча теорія кредиту виходить з того, що кредит створює капітал і є двигуном розширеного відтворення капіталу.

Перерозподільчу функцію кредит виконує, перерозподіляючи матеріальні та грошові ресурси між тими, в кого вони є, і тими, кому вони необхідні (не змінюючи при цьому первинного права власності).

Стимулюючу функцію кредит виконує, стимулюючи найефективніше використання позиченої вартості.

Емісійна функція кредиту пов'язана з його антиципаційною властивістю.

Антиципаційна властивість кредиту – здатність кредиту випереджати у часі процес нагромадження.

Контрольна функція кредиту виявляється не тільки в необхідності контролю кредитора за позичальником, а й в контролі позичальника за своєю діяльністю, з тим, щоб своєчасно погасити отриманий кредит.

Поверненість – принцип кредитування, за якого позичальник повинен повернути кредитору всю суму позиченої вартості.

Платність – принцип кредитування, за якого позичальник повертає не тільки основну суму боргу (тіло кредиту), а й сплачує додаткові кошти за користування позиченою вартістю у вигляді проценту.

Строковість – принцип кредитування, за якого кошти кредитора передаються позичальнику на чітко визначений термін, який сторони узгоджують у момент вступу в кредитні відносини.

Цільове призначення – принцип кредитування, за якого економічні суб'єкти повинні чітко визначити, з якою метою будуть використані позичені кошти.

Забезпеченість – принцип кредитування, який має на меті захищати інтереси кредитора і не допустити збитків внаслідок неповернення боргу. Гарантією є майно позичальника.

Банківський кредит – вид кредиту, за яким грошові кошти надаються у позичку банківськими установами.

Одноразовий кредит – кредит, рішення про надання якого банк приймає окремо по кожному на підставі документів, наданих позичальником.

Перманентний кредит надається в межах установленого ліміту кредитування шляхом оплати з позичкового рахунку розрахункових документів позичальника (платіжні доручення, чеки тощо) без узгодження з банком щоразу умов кредитування.

Гарантійний кредит – кредит, за якого банк бере на себе договірні зобов'язання надати клієнту у разі потреби позичку протягом обумовленого періоду у визначеному розмірі. Такий кредит може бути обумовлений конкретною датою або настанням певної причини.

Кредитна лінія – оформлена договором згода банку надавати кредити протягом певного часу до заздалегідь визначеної максимальної величини – ліміту кредитування. Протягом дії кредитної лінії клієнт може у будь-який момент одержати позичку.

Револьверний кредит – автоматично поновлюваний кредит у межах обумовленого кредитним договором розміру.

Контокорентний кредит – кредит, за якого банк відкриває клієнту контокорентний (активно-пасивний) рахунок, з якого здійснюються всі платежі клієнта, в тому числі за рахунок кредиту в межах установленого ліміту, та зараховуються всі надходження (у тому числі - в рахунок погашення кредиту).

Овердрафт – різновид контокоренту, вид короткострокового (до 1 року) кредиту, що надається надійним клієнтам банку навіть за умов наявності від'ємного сальдо на рахунку такого клієнта.

З одноразовим поверненням – заборгованість за позичкою погашається у визначений у кредитній угоді день або достроково на вимогу банку чи за бажанням позичальника.

З погашенням у розстрочку – заборгованість погашається окремими платежами протягом установленого кредитною угодою терміну.

З регресією платежів – кредити були видані під гарантію, поручительство чи інше боргове зобов'язання третьої особи.

Забезпечений – кредит, що надається під заставу нерухомого або рухомого майна, цінних паперів, гарантії чи поручительства, страхового полісу тощо.

Незабезпечений(бланковий) кредит надається під зобов'язання позичальника вчасно погасити позичку.

Строковий кредит – наданий на певний термін, який зафіксовано у кредитній угоді.

Кредит до запитання надається на невизначений термін, погашається в міру можливостей позичальника або за першою вимогою банку.

Пролонгований – кредит з продовженим терміном погашення (через фінансову неспроможність позичальника).

Прострочений – кредит, не погашений позичальником у передбачений кредитною угодою термін.

Безнадійний кредит – кредит, прострочений від 60 до 180 днів незабезпечений і недостатньо забезпечений кредит, прострочений понад 180 днів.

Небезпечний кредит – прострочений від 30 до 60 днів незабезпечений кредит, прострочений від 60 до 180 днів недостатньо забезпечений кредит, а також прострочений понад 180 днів забезпечений кредит.

Сумнівний кредит – прострочений до 30 днів незабезпечений кредит, прострочений від 30 до 60 днів недостатньо забезпечений кредит, а також прострочений від 60 до 180 днів забезпечений кредит.

Стандартний кредит – кредит, незалежний від виду забезпечення, строк погашення якого не настав; кредит, за яким своєчасно і в повному обсязі погашається основний борг, включаючи кредит, пролонгований в установленому порядку, але не більше 2 разів, із загальним строком пролонгації не більше 6 місяців.

Нестандартний кредит – кредит, пролонгований більше 2 разів або із загальним строком пролонгації понад 6 місяців; прострочений до 60 днів забезпечений кредит, а також прострочений до 30 днів недостатньо забезпечений кредит.

Двосторонній – кредит, суб'єктами кредитної угоди якого є дві сторони: банк і позичальник.

Консорціумний – кредит, наданий банківським консорціумом (через неможливість надання кредиту одним банком або з метою зменшення ризику один банк виступає в ролі менеджера, отримуючи від інших учасників консорціуму комісійну винагороду).

Паралельний (багатосторонній) – кредит, наданий одному клієнту декількома банками (на свої паралельні частки в загальній сумі кредиту кожний банк укладає кредитну угоду з позичальником).

Міжгосподарський кредит - кредит, який надається одним суб'єктом господарювання іншому.

Комерційний (товарний) кредит – короткостроковий кредит у товарній формі, обслуговуючий реалізацію товарів і послуг. Взяти такий кредит можна у виробника продукції, оформлюється він комерційним векселем.

Дебіторсько-кредиторська заборгованість – відрізняється від комерційного кредиту тим, що виникає всупереч побажанням і волі сторін. Причиною її виникнення є розрив у часі між рухом натуральної та вартісної форм товару.

Споживчий кредит – кредит, що надається резидентам в грошовій формі на споживчі цілі.

Лізинг – передача лізингодавцем лізингоотримувачу майна (основних засобів) з метою його виробничого використання.

Державний кредит – кредит, одним із суб'єктів якого виступає держава.

Міжнародний кредит – сукупність кредитних відносин, які функціонують на міждержавному рівні та пов'язані з наданням валютних і товарних ресурсів на умовах повернення у зазначений в кредитній угоді термін з відсотками.

Процент за кредит – плата, яку одержує кредитор від позичальника за користування позичковим капіталом.

Ставка (норма) проценту – кількісне визначення плати процента за кредит.

ТЕМА 8. Фінансові посередники грошового ринку

Фінансове посередництво – діяльність фінансових посередників щодо акумуляції тимчасово вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників.

Фінансові посередники – підприємства особливого роду, які акумулюють тимчасово вільні грошові кошти на грошовому ринку та передають їх позичальникам на комерційних засадах.

Банк у правовому аспекті – фінансовий посередник грошового ринку, виконуючий одну або декілька операцій, віднесених законодавством до банківської діяльності.

Банк у економічному аспекті – фінансовий посередник грошового ринку, який виконує комплекс базових операцій цього ринку (мобілізація коштів, надання їх у позички, здійснення розрахунків між економічними суб'єктами).

Емісійна функція банків полягає у створенні банками додаткових платіжних засобів, які можуть бути спрямовані в оборот (збільшуючи пропозицію грошей) або вилучені з обороту (зменшуючи пропозицію грошей).

Первинна (кредитна) емісія – емісія національної валюти, здійснюється центральним банком держави (в Україні - НБУ).

Вторинна (депозитно-чекова) емісія – випуск депозитних грошей, здійснюється комерційними банками.

Фідуціарна емісія – банкотна емісія, що не забезпечується золотим запасом банку (в якості забезпечення використовуються державні цінні папери).

Трансформаційна функція банків зумовлена їх посередницькою місією. Мобілізуючи тимчасово вільні грошові кошти одних економічних суб'єктів і передаючи їх іншим, банки мають можливість змінювати строки та розміри грошових капіталів, фінансові ризики, здійснювати просторову трансформацію.

Трансформація строків – мобілізуючи значні обсяги короткострокових коштів, банки мають можливість певну їх частину спрямовувати в довгострокові позички.

Трансформація капіталів – мобілізуючи значні обсяги дрібних вкладів, банки можуть акумулювати капітал для здійснення масштабних проектів.

Трансформація ризиків – банки можуть мінімізувати фінансові ризики шляхом диверсифікації активних операцій, створення резервів, диференціації відсоткових ставок, страхування депозитів.

Просторова трансформація – акумулюючи грошові ресурси різних регіонів, банки можуть спрямувати їх на кредитування одного об'єкта, одного регіону, однієї країни.

Банківська система – законодавчо визначена, чітко структурована сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю.

Банківська діяльність – набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких законодавчо дозволено спеціальним інститутам, які називаються банками.

Однорівневий тип побудови банківської системи передбачає горизонтальні зв'язки між банками. Характерний для слаборозвинених країн, а також для країн з тоталітарним та адміністративно-командним режимом управління.

Дворівневий тип побудови банківської системи характерний для країн з ринковою економікою. На першому рівні знаходиться центральний (емісійний) банк, на другому – комерційні банки.

Небанківські фінансово-кредитні установи – фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Договірні фінансово-кредитні установи – фінансові посередники грошового ринку, які здійснюють не депозитне залучення коштів на підставі договору з кредитором (інвестором).

Пенсійні фонди – фінансові посередники грошового ринку, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди (з яких пенсійні виплати громадянам здійснюються після досягнення ними пенсійного віку).

Страхові компанії – фінансові посередники грошового ринку, що спеціалізуються на наданні страхових послуг юридичним і фізичним особам (у разі настання страхових випадків здійснюються виплати страхувальникам на підставі договорів).

Ломбарди – фінансові посередники грошового ринку, що спеціалізуються на виданні позичок населенню під заставу рухомого майна.

Лізингові компанії - фінансові посередники грошового ринку, що спеціалізуються на придбанні та переданні майна (основних засобів) в довгострокову оренду на комерційних засадах.

Факторингові компанії - фінансові посередники грошового ринку, що спеціалізуються на купівлі права на вимогу боргу (дебіторської заборгованості).

Інвестиційні фінансово-кредитні установи - фінансові посередники грошового ринку, які здійснюють не депозитне залучення коштів через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

Інвестиційні компанії - фінансові посередники грошового ринку, що спеціалізуються на управлінні вільними грошовими коштами інвестиційного призначення.

Фінансові компанії - фінансові посередники грошового ринку, які мобілізують кошти шляхом продажу власних цінних паперів та спрямовують їх у позички фізичним і юридичним особам на споживчі або виробничі цілі.

Кредитні спілки - фінансові посередники грошового ринку, головною метою яких є фінансовий та соціальний захист їх членів шляхом залучення особистих заощаджень членів кредитної спілки для взаємного кредитування.

ТЕМА 9. Центральні банки

Центральний банк – банк першого рівня в дворівневій банківській системі.

Головне призначення ЦБ – управління грошовим оборотом з метою забезпечення без інфляційного розвитку економіки країни.

Правовий статус ЦБ – державний орган управління з покладеними на нього особливими завданнями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності.

Організаційна структура ЦБ визначається формою державного устрою країни (федерація або унітарна держава), національними традиціями і особливостями банківського законодавства.

ЦБ як емісійний центр користується монопольним правом емісії національної валюти, організовує і регулює грошовий оборот, прогнозує обсяги готівкового обороту, встановлює правила випуску в обіг, зберігання, перевезення, інкасації та вилучення з обігу готівки, визначає порядок ведення касових операцій для банків та підприємств.

ЦБ як банк банків забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків.

ЦБ як орган банківського регулювання та нагляду несе відповідальність згідно законодавчих та нормативних актів країни щодо регулювання банківської діяльності.

Банківський нагляд – моніторинг процесів, що відбуваються в банківській системі на різних стадіях функціонування банків: з моменту їх створення до моменту ліквідації.

ЦБ як банкір і фінансовий агент уряду є головним банком щодо проведення фінансових операцій та радником уряду з питань монетарної та фіскальної політики.

ЦБ як провідник монетарної політики визначає та реалізує грошово-кредитну політику держави.

Облікова ставка НБУ – величина плати (у процентах), що стягується Національним банком України за проведення операції з кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій (обліковий кредит).

Обов'язкові банківські резерви – сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках в центральному банку. Визначаються у вигляді норми в процентах до банківських пасивів.

ТЕМА 10. Комерційні банки

Комерційний банк – банківська установа, яка належить до другого рівня банківської системи України.

Комерційний банк – фінансовий посередник грошового ринку, який виконує комплекс базових банківських операцій та має за мету отримання максимального прибутку.

Універсальний банк – банк, який виконує широке коло операцій на грошовому ринку.

Спеціалізований банк – банк, який виконує окремі операції або функціонує у вузькому секторі грошового ринку та 50 % його активів є активами одного типу.

Банківська операція – діяльність банку, пов'язана з виконанням його банківських функцій. Коло банківських операцій в Україні виключно визначене законодавством.

Пасивні операції – операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Ресурси банку – сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні та використовуються для здійснення кредитних та інших активних операцій.

Власні кошти банку – сукупність різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність і стабільність банку.

Залучені кошти банку – сукупність коштів, які акумулюються банком на різних рахунках клієнтів у вигляді депозитів або придбані на грошовому ринку міжбанківські кредити чи централізовані ресурси.

Активні операції – фінансові операції, які пов'язані із розміщенням і використанням власних, залучених і запозичених коштів з метою отримання прибутку. До активних операцій належать: надання кредитів, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями та інші.

Банківські послуги – певні дії банку, спрямовані на задоволення потреб клієнта, які не пов’язані із залученням додаткових ресурсів та мають на меті збільшення доходу від банківської діяльності.

Стабільність банку - здатність банку відповідати за своїми зобов’язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для ефективного функціонування у конкурентному середовищі.

Прибутковість банку як елемент банківської стабільності залежить від співвідношення доходів та витрат банку.

CAMEL – одна з рейтингових банківських систем: так називається за першими (англійськими) літерами складових показників – капітал, активи, менеджмент, доходність, ліквідність.

Акціонерний капітал банку – сплачена частка основного капіталу, вкладеного в банк в обмін на вимогу щодо частки в будь-яких майбутніх прибутках, які розподіляються у формі дивідендів. Основними формами акціонерного капіталу в порядку черговості висунення вимог до прибутку, що розподіляється, є привілейовані та прості акції. Використовується також для позначення статті в пасиві балансу, що вказує суму, яку внесли акціонери і яка разом з нерозподіленим прибутком та іншими фондами становить власний капітал.

Активи високоліквідні – кошти та активи, які можуть бути легко трансформовані у наявні кошти.

Активи робочі банку – кошти на коррахунку, в касі, вкладені в майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити, інші кошти та інші активи, що дають прибуток банку.

Балансовий прибуток банку – загальна сума прибутку від усіх видів діяльності банку, яка відображається в балансі. Складається з прибутку від операційної діяльності та надходжень і збитків від позареалізаційних операцій.

Ліквідність банку – спроможність банку з точки зору виконання як звичайних, так і непередбачених зобов’язань.

Ризик ліквідності – ризик, при якому в банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки.

Маржа банківська – різниця між курсами валют, цінних паперів за відсотковими ставками й іншими показниками.

ТЕМА 11. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною

Міжнародний валютний фонд – валютно-фінансова організація міжурядового співробітництва, яка у своїй діяльності об'єднує функції регулювання, фінансування, нагляду та консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин.

СДР (Special Drawing Rights) – спеціальні права запозичення у МВФ, штучно створені міжнародні резервні засоби для регулювання платіжних балансів, поповнення офіційних резервів та розрахунків з МВФ. Випуск СДР розпочато з 1.01.1970 р. у вигляді спеціального запису на рахунках країн-членів МВФ. З 1.01.1999 р. СДР розраховується на базі питомої ваги «кошика» валют.

Світовий банк – група споріднених організацій, мета діяльності яких полягає в зменшенні бідності і підвищенні життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння їх економічному розвитку.

Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інститути – установи, діяльність яких спрямована на розвиток економіки, економічного співробітництва та інтеграційних процесів у регіоні. Співпрацюють лише з країнами-членами в напрямках кредитування об'єктів інфраструктури, сільського господарства, добувної промисловості.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Гальчинський А. Теорія грошей. - К.: Основи, 1998.
2. Гроші, банки та кредит: У схемах і коментарях.: Навч. посібник / За ред. Б.Л. Луціва. - Тернопіль: Карт-бланш, 2004. - 219 с.
3. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. - К.: Лібра, 1996.
4. Гроші та кредит: Підручник / Під ред. Б.С. Івасіва. - Тернопіль: Карт-бланш. - 2000. - 510 с.
5. Гроші та кредит. Підр. / М.Л. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна. - К.: КНЕУ, 2001. – 602 с.
6. Гроші та кредит. Підр. / А.І. Щетинін. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 432с.
7. Гроші та кредит у схемах і таблицях. Навчальний посібник / Т.В. Семко, М.В. Руденко. - Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 158с.
8. Денисенко М.П. Гроші та кредит у банківській справі. Навчальний посібник.- К.: Алерта, 2004. – 478с.
9. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина 2-е изд, перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 464 с.
10. Загородній А.Т., Вознюк Г.А. Гроші. Валюта. Валютні цінності. Термінологічний словник. - Львів: БаК, 2000. - 184 с.
11. Загородій А.Т., Вознюк Г.А. Дизайн і захист грошових знаків України. - Київ, 2000. - 112с.
12. Золотов А.Ф. Международные валютно-кредитные отношения: Курс лекций. - К.: МАУП, 2001., - 112 с, Библиогр.: с. 105-106.
13. Іванов В.М., Софіщенко І.Я, Грошово - кредитні системи зарубіжних країн. - Київ. 2001.-272 с.
14. Ковальчук А.Т. Фінансовий словник – К.: Знання, 2005. – 287 с.
15. Комаринська З.М. Історія грошей: Навч. пос. для вузів. - Львів: Львівський банківський коледж, 1998, - 112 с.
16. Лагунін В.Д. Гроші та грошовий обіг. -К: Знання.1998.

17. Мельник О.М. Інфляція: теорії і практика регулювання. - К.: Знання. КОО, 1999.-291 с.

Допоміжна

1. Закон України "Про цінні папери та фондову біржу" від 18.06.1992р.зі змінами від 09.07.1996.

2. Закон України "Про приватизаційні папери" від 18.06. 1992р.

3. Закон України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні" від 30.10.1996р.

4. Закон Україну "Про банки і банківську діяльність." від 07.12.2000 р. №2121-III.

5. Закон Україну "Про організацію формування та обігу кредитних історій" від 23.06.05 р. № 2704 –IV.

6. Закон Україну "Про заставу" від 02.10.92 р. № 2654 – XII.

7. Закон України „Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов’язань” від 22.11.96 р. №543/96-ВР.

8. Закон України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р.

9. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про лізинг" від 14.01.1999. Ж364/ХІУ.

10. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про систему оподаткування" від 09.04.1999р, №588-ХІУ.

11. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземних валютах", затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.03 р. № 492.

12. Інструкція "Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті" Постанова НБУ від 21.04.2004 р.,№ 22.

13. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій комерційних банків з векселями, затверджена Постановою Правління НБУ від 8.06.2000р., № 234.

14. Інструкція про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України, від 12.02.2000 р. №283.

15. Положення про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку від 14.02.97р.

16. Про норматив обігу платіжних документів в Україні. Постанова ВРУ від 23.01.1997р. №25/97-ВР.

17. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене постановою Правління НБУ від 03.12.2003 р., № 516.

18. Постанова КМУ від 27.02.08р. №126.

19. Постанова КМУ від 21.02.07р. №259.

20. Словник фондового ринку. За ред. Ю.М. Тараторіна. - Київ-Кіровоград, 1997.

21. Указ Президента України "Про грошову реформу в Україні" від 25.08.1996р., №762/96.

22. Указ Президента України "Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі в процесах економічних перетворень" від 14.07.2000 р. №891/2000.

23. Швиданенко Г.О., Мішта С.П., Колеснікова І.А, Рудь М.С. Діяльність банку в умовах ринкової економіки - К,: 1996.

24. Ющенко В., Лисицький В. Гроші і розвиток попиту та пропозиції в Україні.- К:Скарби,1998.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua.

2. Сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua.

3. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.

4. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Матросова Вікторія Олександрівна
Доуртмес Пилип Олександрович

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Курс лекцій

Роботу до видання рекомендував проф. Погорєлов М. І.

Редактор О. С. Самініна

План 2016 р., поз. 41.